

Länsantikvariens årsredogörelse
2005

Förändringens vindar

LÄNSSTYRELSEN HALLAND – KULTURMILJÖENHETEN

Länsantikvariens årsredogörelse

2005

Förändringens vindar

LÄNSSTYRELSEN HALLAND – KULTURMILJÖENHETEN

FÖRORD

illvaron befinner sig i oavbruten förändring och ingenting är för evigt – utom möjligen just denna insikt, tillskriven naturfilosofen Herakleitos 500 år före Kristus. Rapporten från kulturmiljöenhetens arbetsår 2005 besannar denna gamla sanning.

Det nya året kom med en stormvind – senare döpt till Gudrun – och förvandlade ordning till kaos som slog både träd och livsverk i spillror. Också skogens många fornlämningar kom till skada, dels genom rotvältor, dels vid uppröjning och återplantering. Vid den noggranna skadeinventering, som två erfarna arkeologer på enhetens uppdrag genomförde under den sommarmilda hösten, framkom bland annat ett antal hittills okända odlingslämningar. Bilden av tidig bosättning i landskapets inre kanske förändras en smula tack vare två skarpsynta och uthålliga arkeologer i Gudruns spår.

Fornlämningar kan vara svårtolkade, gamla sanningar svåra att rucka på. Enheten har stött två undersökningar som lyft på stenar och funnit fakta som ritade bilder: skeppssättningar kan finnas över hela landskapet, röjningsrösen i Abilds socken kan visa sig vara äldre gravar. I båda projekten har hängivna amatörarkeologer medarbetat och bidragit med svett och tankemöda i en kortvarig rollförvandling!

I Äskhult går det alltjämt framåt – och bakåt. Genom förvandlingen av den oskiftade byn skapas på kort tid ett titthål 200 år tillbaka i bondehistorien som fascinerar alltfler besökare. Om man vänder på tidskikaren rycker framtiden närmre. Så var det när Grimetons radiostation invigdes för 80 år sedan, och så kändes det när stationen invigdes som Sveriges trettonde världsarv. Det nya världsarvshuset är kulmen på ett tioårigt arbete och förhoppningsvis grundstenen för ett kommande radioteknikcentrum i Grimeton. Kulturmiljövård innebär ständig förändring i en oavbruten pendling mellan förhistoria och framtid, synliggjord i nuet.

Mats Folkesson länantikvarie Hans Helander redaktör

INNEHÅLL

ARTIKLAR

Ett stormens år <i>Marianne Foghammar</i>	sid 4
Naturvårdseffekter av fornvårdsprogrammet <i>Bengt Johansson</i>	8
Stenskeppet vid Äskebacka – nya rön om Hallands skeppssättningar <i>Tore Artelius</i>	10
Pedagogisk och publik verksamhet i Äskhults by <i>Britta Nyström</i>	15
Industriminnesinventering i Halland <i>Bengt Spade</i>	18
Världsarvet Grimeton invigt!	22
Gravar eller röjningsrösen – om hur en undersökning kan förändra fornlämningsbilden <i>Magnus Svensson</i>	24

ÅRSREDOGÖRELSE 2005

Administrativa uppgifter	31
Med stadig blick på framtiden <i>Mats Folkesson</i>	32
Fornlämningar och arkeologiska undersökningar <i>Marianne Foghammar</i>	36
Arbetet med fornlämningarna i den stormfällda skogen <i>Lena Berglund</i>	40
Fornvård 2005 <i>Bengt Johansson & Jochen Kühne</i>	42
Byggnadsminnen <i>Hans Bergfast</i>	46
Byggnadsvårdsbidrag <i>Hans Bergfast</i>	48
Kyrkliga kulturminnen <i>Hans Bergfast</i>	54
Tabeller	59
Författarpresentation	64

ETT STORMENS ÅR

Marianne Foghammar

Den 8 januari 2005 förändrades tillvaron för många människor i södra Sverige. Med förödande kraft svepte stormen, som senare fick namnet Gudrun, fram och som av en jättes hand slogs enorma arealer skog omkull. Halland var ett av de län som drabbades hårdast och då framför allt Hylte, Falkenberg och Halmstad. Men även i länets övriga kommuner blev förödelsen ställvis stor. Att fornlämningar hade skadats av stormen och att fler skulle komma till skada vid upparbetningen av virket stod klart, men skadornas omfattning var länge okänd.

SKADOR PÅ DE VÅRDADE FORNLÄMNINGARNA

Redan omedelbart efter stormen påbörjades en inventering av de drygt 100-talet fornlämningar som ingår i länets vårdprogram. Dessa fornlämningar är i de flesta fall inte skogbevuxna och om de är det så rör det sig huvudsakligen om lövträd. Ändå hade ett

40-tal objekt fått så omfattande skador att åtgärder utöver den ordinarie vården bedömdes som nödvändiga. Det rörde sig oftast om nedfallet ris och grenar samt stängselskador men även rotvältor i varierande omfattning och i några fall omfattande stormfällning. Ett 15-tal objekt uppvisade sådana skador att mer omfattande återställningsåtgärder med arkeologisk medverkan kommer att behövas. På flera gravfält måste rotvältor åtgärdas och skador återställas och i ett fall har en stor ek i ett gravröse vräkts omkull och orsakat så omfattande skador på anläggningen att en efterundersökning kan komma att bli nödvändig. Ojämförligt svårast skadat blev den helt tallbevuxna Kolerakyrkogården på Fjärås Bräcka, där samtliga tallar hade blåst ner eller knäckts. Rotvältorna hade orsakat svåra skador i den sandiga marken och på flera ställen var den omgivande muren helt demolerad

av de fallande träden. Som väl var hade ingen av de gamla gravarna eller de enkla gravstenarna kommit till skada. Återställningsarbetet påbörjades under sommaren, delvis under antikvarisk kontroll, men restaureringen av muren återstår.

ÖKAD ÄRENDETILLSTRÖMNING

Efter det närmast chockliknande tillståndet de första dagarna började alla så småningom inse att man ändå måste ta itu med den stormfällda skogen. Skog, som i normala fall skulle ha tagit årtionden att avverka skulle nu upparbetas på ett enda år och vanliga inarbetade rutiner ställdes över ända. Förtvivlade markägare, som visste att de hade fornlämningar på sina ägor, ringde till oss på Länsstyrelsen och bad oss komma ut och titta på förödelsen. Hur skulle man kunna ta hänsyn till fornlämningarna vid uttransporten av skogen? Fornlämningar som inte gick att skönja under ett mer än meterhögt virrvarr av trädstammar och rotvältor och som än mindre kunde lokaliseras eller märkas ut. Allt vi kunde göra var att konstatera att Kulturminneslagen ändå gällde och att man fick göra sitt bästa för att inte skada fornlämningarna. Och än en gång grep naturen in. Denna gång med snö och minusgrader och tjäle som lade sig som ett skyddande täcke så att marken bar de tunga skogsmaskinerna. På så sätt räddades nog många fornlämningar i Hallands skogar från att ytterligare demoleras i Gudruns spår.

Ett normalt år remitterar Skogsvårdsstyrelsen ett 40-tal avverkningsanmälningar som berör fornlämningar till oss på Länsstyrelsens Kulturmiljöenhet. Under 2005 fick vi in nästan fem gånger så många sådana ärenden och de var alla större och mer omfattande än i vanliga fall. Att besiktiga de berörda fornlämningarna blev därför en omöjlighet, trots att enheten förstärktes genom att Lena Berglund fick

Bengt Johansson från Skogsvårdsstyrelsen och markägaren Gunnar Wennerholm beskådar förödelsen på Solakulls marker. Under den stormfällda skogen döljer sig ett omfattande röjningsröseområde. Foto: Jochen Kühne

börja arbeta mer med dessa ärenden. Markägarna fick i stället ett meddelande med en karta där fornlämningarna markerats och en påminnelse om att dessa – trots allt – inte fick komma till skada.

SKADEINVENTERINGEN

Först i september 2005 kunde en regelrätt skadeinventering inledas genom att särskilda medel ställdes till Länsstyrelsens förfogande av Riksantikvarieämbetet. Två erfarna arkeologer med vana av inventeringar och med god kännedom om Hallands fornlämningsmiljöer kunde anställas för att så snabbt som möjligt ge oss en bild av stormens och efterarbetets verkningar. Bengt Westergaard, som i vanliga fall arbetar på Riksantikvarieämbetets avdelning för arkeologiska undersökningar i Mölndal och Lennart Carlie från Landsantikvarien vid Hallands läns museer började i september med hjälp av det digitaliserade fornminnesregistret, GIS-skikt med avverkningsanmälda områden, satellitbilder och GPS-utrustning kartlägga skadorna. Med undantag för älgjaksveckan tillbringade de drygt två månader i Hallands stormskövlade skogar och märkligt nog ställde sig naturen än en gång på vår sida. Genom att vi fick en av de längsta, torraste och varmaste höstarna i mannaminne kunde inventeringen genomföras fullt ut och de hann till och med kontrollera fler objekt än vi från början trott.

Sammanlagt besöktes närmare 600 lokaler. Resultatet av inventeringen har redan redovisats i en separat rapport. Det skall här bara konstateras att för Hallands del visade sig skadorna av stormen och den efterföljande upparbetningen visserligen vara omfattande, men oftast inte av så allvarlig karaktär att skadorna betecknats som irreparabla. I flera fall har dock fornlämningar skadats av rotvältor eller fallande träd så att gravgömmor eller andra konstruktioner blottats och ibland har svåra körskador uppstått vid upparbetningen av den stormfällda skogen. Ett 30-tal

Många vägmärken skadades av stormen eller vid upparbetningen av timret. Här lyfts den ståtliga vägvisarstenen i Unnaryd i säkerhet efter att ha blivit påkörd av en timmerbil och brustit vid markfästet. Foto: Bengt Arne Perlbrant

fornlämningar uppvisade så pass stora skador att det krävs någon form av arkeologisk efterundersökning eller antikvarisk kontroll i samband med återställningsarbete.

KOMMANDE MARKBEREDNINGAR

Den fornlämningskategori som visade sig ha fått ojämförligt mest skador är dock alla de odlingslämningar av okänd ålder som finns i våra skogar. Det är lämningar efter en odlarmöda som inleddes under bronsåldern och som sedan återupptagits gång på gång under århundradenas lopp, nu senast under 1800-talets kraftiga nyodlingsfas. Tyvärr är denna fornlämningskategori mycket ofullständigt dokumenterad i länet och många förhistoriska röjningsröseområden är helt okända och oregistrerade. Dessa lämningar kommer ofrånkomligen att få allvarliga skador i samband med den stundande markberedningen inför återplanteringen. Vid inventeringstillfället hade några markägare redan hunnit markbereda och plantera, ovetande om röjningsrösen. Följderna

syns på bilder som talar för sig själv i Lena Berglunds artikel i årsberättelsen (se sid 36).

Enligt Stormskaderapporten är det främst fyra typer av lämningar som har fått skador. Det är framför allt de ovan nämnda odlingslämningarna (drygt 130 skadade områden påträffades), men i nästan lika stor omfattning har gravfält och ensamliggande högar, rösen och stensättningar skadats (130 skadade objekt konstaterades). Ett knappt 100-tal torplämningar noterades som skadade liksom ett 10-tal gårdslämningar/bytomter. Dessutom har – något oväntat – ett 10-tal vägmärken, d.v.s. milstolpar och väghållningsstenar skadats av stormen eller vid upparbetningen. Två milstenar har helt raserats av fallande träd och redan i början av sommaren anmäldes att den mycket speciella vägvisarstenen i Unnaryd hade körts på och brutits av från sitt fäste. Med benägen hjälp av väg-

Nästan samtliga tallar på kolerakyrkogården på Fjärås bräcka sveptes omkull av stormen. Omedelbart bakom rotvältan syns en av de oansenliga gravstenarna, som märkligt nog alla undgick skador. Foto: Jeanette Hansson

Sådan kraft var det i stormen att den stora eken vreds av och fälldes, men tack vare att rotsystemet stod emot klarade sig denna resta sten på Ligravfältet. Foto: Jeanette Hansson

Ojämförligt värst drabbat av stormen i januari blev Hylte kommun. Foto: Jochen Kühne

verkets personal hämtades stenen för vidare transport för reparation. Det ansvariga skogsföretaget tog på sig samtliga kostnader för reparation och återställande.

Den genomförda inventeringen kommer att kompletteras under år 2006 och då kommer det även att bli aktuellt med återställningsarbeten och efterundersökningar av de svåraste skadorna. Förhoppningsvis kommer stormen åtminstone ha fört det goda med sig att vi därigenom får en lite större kunskap om skogens och inlandets forn- och kulturlämningar.

Naturvårdseffekter av fornvårdsprogrammet

Högabergs gravfält.

Länsstyrelsens Fornvårdsprogram, som varit igång sedan slutet av 1960- talet, har inte bara som resultat att länets forntida historia tydliggörs, på köpet får man också positiva naturvårdseffekter, främst vad det gäller flora men även insektsliv.

När ett vårdområde befinner sig i god hävd handlar skötseln i huvudsak om slåtter. Denna åtgärd har i stort sett samma resultat som det gamla ängsbruket även om lien har ersatts av grästrimmer och slåtermaskin. Fortfarande går det till så att gräset slås av, samlas upp och fraktas bort, vilket på sikt magrar

ut marken och gynnar hävdberoende arter. Även på objekt där bete kombineras med slåtter får man ett liknande resultat, eftersom detta många gånger är det sätt som markerna använts på sedan hundratals år tillbaka, innan det moderna jordbruket med konstgödning och vallodling började. På en del gravhögar kan det till och med finnas kvar flora sedan bronsåldern, vilket förre länsantikvarien Lennart Lundborg beskriver i tidskriften "I Halland" nr 2, 2005.

Genom våra skötselåtgärder kan vi bevara och utveckla detta biologiska kulturarv. Ett sätt att göra det är att anpassa tidpunkten för slåtter så att det gynnar

arterna. Eftersom fornvården samt att tillgängliggöra fornlämningarna är det primära målet, har vi på fornlämningsområde Raä 25 i Holm (Vårdbjekt 103, Fastarp 2) löst detta genom att på högsommaren endast slå gräset på de i objektet ingående gravhögarna samt på en meterbred stig igenom området. På så sätt kan man styra runt besökare och hindra att ängen blir nertrampad. Tidigt på hösten, i september/oktober kommer man sedan tillbaka och utför slåtter på hela området. Orsaken till, men också följden av, den sena slåttern är den mycket rika och speciella flora som finns där. Denna typ av skötselåtgärd blir lite omständligare än den ordinarie, där vi bara besöker ett objekt en gång per säsong, men det uppvägs mer än väl av den stora nyttan för arterna.

Denna anpassning utförs endast på ett mindre antal vårdbjekt. På andra områden uppnås samma effekt genom att bara utföra vården år efter år. På några som vårdats kortare tid märks ännu inga sådana resultat.

Den tydligaste indikationen på nyttan för insektslivet är det stora antalet dagfjärilar som samlas på vårdbjekten i slutet av augusti och början av septem-

ber. Detta händer på områden med mycket ängsvädd, åkervädd och gullris. Vid exempelvis domarringarna i Virshult kunde man sensommaren 2004 och 2005 på en yta av cirka 300 m² uppleva hundratalet fjärilar av arterna påfågelläga, näselfjäril och pärlemorfjäril. Ett liknande vårdområde i Holm hyste samma arter men även enstaka exemplar av bastardsvärmare och guldvinge. Botaniker och entomologer kan säkert finna många fler intressanta arter.

Gravfältet Högaberg i Grimeton har tidigare betats av nötkreatur och betesdriften har här utvecklat en fin flora med bland annat backsippa. Efter ägarbyte betas området nu med får och på hösten kommer ett arbetslag och kompletterar med slåtter. Sent på hösten 2005 hyste Högaberg en stor rikedom av vaxskivlingar vilka är en grupp svampar som brukar uppträda i välhävade ängs- och betesmarker. Hur bytet av betesdjur påverkar floran återstår att se efter några säsonger, men klart är att bete är en av de bästa metoderna att utföra fornminnesvård.

Fastarp, grön nattviol.

Vaxskivling vid Högaberg.

Fjärilar vid Virshult.

Stenskeppet vid Äskebacka – nya rön om Hallands skeppssättningar

Tore Artelius, text
Ove Andersson, foto

Under författarens ledning undersöktes år 2005 en stensättning i Äskebacka, vilken genom sitt fantasieggande innehåll förde bronsåldersforskningen i Halland en bit framåt.

tt av många utmärkande drag för södra Hallands rika bronsålder är de stora gravhögar som fortfarande efter tretusen år fördjupar och präglar det vackra kulturlandskapet på olika platser. I flera av dessa har arkeologerna funnit skeppsformade gravmonument av sten. Många har väl besökt den rikskända gravhögen i Lugnaro. Där kan vi än idag ta del av och känna hur hövdingen i Hasslöv en gång i sitt skepp av sten för alltid lämnade denna världen för att förenas med det kretslopp som solen och vattnet representerade i bronsålderns idévärld.

Nu skall inte denna text handla om äldre undersökningsresultat. Tanken är istället att berätta lite om hur de senaste utgrävningarna av bronsåldersmonument i Halland påverkat vår kunskap om dessa skeppsmonument. Vi har fått lära oss mycket nytt om dessa monumentala gravar under senare år. Sådan kunskap är eftertraktad därför att den utanför tid och rum skildrar vår mänskliga idévärld och därför speglar vad som är Halland i en tidsmässigt mycket djup och mental mening. När det gäller arkeologi är det ju också verkligen på det viset att all förflyttning av kunskapshorisonter har en bokstavlig tyngd. Många ton av sten och jord täcker den nya kunskapen. Avsikten är därför också att beskriva vårt färskaste fynd av en skeppssättning från bronsåldern. Stenskeppet fanns sedan mer än tre tusen år sedan dolt i en stensättning som lågt högt uppe på en bergås ovanför Lygnern vid gården Äskebacka i Fjärås socken.

Den sista resan in i dödsriket kunde knappast påbörjas från en bättre plats. Stenskeppets ”för” hade i mer än tre tusen år varje morgon pekat ut färdriktningen rakt in i den uppgående solen. Jag kanske skall tillägga att skeppet fortfarande gör det. Från den avlägsna bronsåldern ”sänder” skeppssymbolen fortfarande ut sitt meddelande eftersom hela monumentet återställdes efter utgrävningen.

Stensättningen efter att grästorven tagits bort.

SKEPPSFRÅGOR

Sådana skeppssättningar som påträffats i Halland finns nästan ingen annanstans. De är påträffade i och under stora monument – i botten av stora gravhögar i den södra delen av landskapet. De äldsta är från äldre bronsåldern. Utifrån senare års fynd är det dock möjligt att omvärdera några av de arkeologiska ”sanningar” som funnits kring dessa gravmonument.

För tio år sedan grävdes det hittills äldsta kända exemplaret fram under ett röse vid Stråvallastrand i Falkenbergs kommun. De slutsatser vi kan dra utifrån de nya fynden av skeppssättningar från bronsåldern innebär att vi kan flytta fram kunskapen om dessa mytomspunna monument ett litet stycke. De åsikter som hittills präglat den halländska forskningen kring skeppssättningarna är att de är mycket sällsynta och bara finns i södra länsdelen. Man har också menat att de finns under större gravhögar, att de är rikemansgravar och börjar byggas kring år 1000 f. Kr. Vi kan nu presentera påståenden kring gravskicket som tydligt avviker från den tidigare synen. Nu kan man istället påstå att skeppssättningar från bronsålder finns i hela Halland. De påträffas under högar men också under stensättningar. Min åsikt är att denna gravform säkert varit långt vanligare än vi tidigare tänkt oss och inte enbart kan ses som samhällselitens uttryck. Dessutom byggdes det äldsta kända exemplet sannolikt redan under 1200-talet f. Kr.

UNDERSÖKNINGEN I ÄSKEBACKA

Innan vi tar del av resultaten från Äskebacka vill jag säga lite om utgrävningens bakgrund. Förutom undertecknad bestod personalen av mycket motiverade och vältränade amatörarkeologer från Lerbäckss Byalag. Under Rose-Marie Erikssons ledning och med mig som lärare hade de före utgrävningen ”genomgått” några terminers arkeologiutbildning som kretsat kring målsättningen att förklara den forntida idévärlden och det forntida landskapet.

Utgrävningen var ett led i utbildningen och genomfördes under mycket gott humör med både råd och bistånd från Länsstyrelsens Kulturmiljöenhet. Många av de femton deltagarna hade tagit semester för att kunna medverka. Detta om något visar vilken lockelse forntiden har för oss nutidsvarelser. Jag vill också påpeka att jag inte finner någon motsättning i att lekmän medverkar i undersökningen av en känslig fornlämningsmiljö som denna. Frågan är alltid hur man genomför undersökningen och varför.

Motiven för undersökningen var både vetenskapliga och antikvariska. Miljön i Äskebacka är mycket "sliten". Många lika slitna miljöer finns i det halländska landskapet. Det är viktigt att fastslå hur alla dessa miljöer "mår" idag, eftersom trycket på vår miljö blivit allt tyngre. Diskussionen kring de försvinnande hällristningarna känner vi alla till. För oss alla är det viktigt att fornlämningarna finns kvar i våra vardagliga livsrum. Monumentens närvaro skänker oss allt från tidsdjup till skönhetsupplevelser. De skapar utrymme för existentiella funderingar och för byggandet av en identitet. Men samtidigt som fornminnesplatserna ger oss allt detta ökar nedbrytningen av dem.

Sammantaget vill jag påstå att den förflyttning av vår kunskap om skeppssättningarna i Halland som kunde åstadkommas var möjlig genom att flera olika intressen sammanfogades i en utgrävning. Avgörande är givetvis att Länsstyrelsen är så lyhörd som i detta fall där forskningsfrågor och ett bättre bevarande av vår gemensamma miljö kunde kopplas ihop med människors dröm om att få medverka i ett arkeologiskt sammanhang en gång i livet. Efter att vi för hand burit bort de ton av sten som täckte skeppssättningen i Äskebacka var intresset märkligt nog ännu större.

GRAVMONUMENTET

Stensättningen som undersöktes återfinns i en vidunderligt vacker miljö. Högst uppe på en ås vid Lygnerns nordsida ligger gården Äskebacka. Nära gårdshuset finns gravfältet med beteckningen RAÅ 230. Från de tiotalet gräsbevuxna stenmonumenten har man en vid utsikt över den stora sjön. Förutom stensättningarna, varav de flesta är knappa 10 meter i diameter, finns några mycket ovanliga resta stenar på platsen. De har rests direkt på bergets hållar på så vis att ett kraftigt stöd staplats upp på sydsidan. Elof Lindälv karterade miljön redan 1918 och noterade

Den övertorvade stensättningen
låg högst upp på åsen vid gården
Äskebacka i Fjärås socken.

givetvis de märkliga stenarna. Den lokala historien är att de utgjort skyttevärn gentemot "danskarna" men så förhåller det sig med säkerhet inte. Historien berättar också att det skall ha funnits flera stenar. Detta verkar troligt och det är lätt att förstå att gravmiljön påverkats genom åren eftersom den återfinns på gårdens tun. Man kan inte alls utesluta att fler resta stenar en gång bildat en cirkel kring den stensättning som utgrävdes.

Stensättningen som undersöktes hade en flack profil och var dryga 13 meter vid. Graven var helt gräsbevuxen men en packning av ett oändligt antal stenar var ändå synlig i ytan. Fyllningen bestod av två till tre lager rund och noggrant utvald sten. Hela monumentet hade också packats med jord. Alldeles tydligt var valet av plats viktigt. Ställvis stack berget i dagen inom stensättningen och man kan säga att de som en gång byggde monumentet modellerat fram den runda formen genom att packa stenar i sprickor och skrevor. Stensättningen låg högst i gravmiljön och är sannolikt den äldsta graven på platsen.

SKEPPET

Redan vid rensningen av ytskiktet var det tydligt att stenmaterialet var varierande. I centrum framträdde något som kan beskrivas som ett förhöjt mittparti där större och mer kantiga stenar placerats. Några hade brutits loss ur själva berggrunden. Metodiken lades upp utifrån hypotesen att de kantiga stenarna medvetet placerats ut först på platsen i någon form av konstruktion. Efter rensningen plockade vi därför systematiskt bort det rundade stenmaterialet i monumentet. Allteftersom detta arbete fortskred framträdde allt mer och mer formen av en skeppsättning.

Stenskeppet var placerat i rakt öst – västlig riktning med "fören" riktad rakt i öster, in i den uppgående solen. I det här sammanhanget går jag inte alls in på den rika symbolik som ryms i bilden av ett skepp,

De märkliga resta stenarna med sina stöd.

utan noterar bara att placeringen anknyter till kulten där solen och vattnet var centrala. Föreställningen om att den sista resan in i dödsriket skulle företas i en båt var givetvis för bronsålderns människor mycket naturlig. Skeppet är alls ingen unik halländsk religiös idé utan en föreställningsbild som vi finner såväl i hela bronsålderns Europa som långt inne i det fornegyp-tiska gravskicketets rika symbol- och bildvärld.

Skeppet vid Äskebacka var ungefär 7,5 meter långt och "relingarna" bestod av noggrant utvalda stenar. Ibland hade de kilats in i varandra som om man velat understryka hållbarheten i konstruktionen. Likheter med andra stensättningar som innehållit "skepp" var släande.

DE DÖDA

Likheter mellan skeppet i stensättningen i Äskebacka och skeppet i Lugnarohögen i södra delen av länet är tydlig. Skeppen är exakt lika långa, de är lika breda och placeringen rakt i öst-väst är densamma. Skillnaden är att hållarna i Äskebackaskeppet var lig-gande. Allteftersom undersökningen fortsatte visade det sig att också gravarna i skeppen var likartat utfor-made och placerade. Begravningsarna vid Äskebacka och i Lugnaro tycks således ha följt ett likartat mön-ster vilket sannolikt innebar att man skulle "använda skeppet" på ett fastslaget vis. Den äldsta/första graven i varje skepp skulle ha en viss utformning. Nästa be-

Den framrensade stensättningen med stenskeppet innan stenpackningen avlägsnats.

gravning i skeppet skulle också utföras på ett visst vis, etc, etc. Med säkerhet har fler än en person gravlagts i Äskebackaskeppet och sannolikt rör det sig om tre individer. Detta innebär att monumentet öppnats och byggts om vid några tillfällen. I "fören" fanns ett utspjitt lager med kremerade ben som utgör den äldsta graven. Några spår av kremationsplatsen påträffades inte under monumentet. Senare, i samband med en andra begravning, har man öppnat monumentet och placerat några större kantställda stenar omedelbart utanför relingen i sydväst. Bland de kantställda stenarna låg 35 gram brända ben. Den tredje graven har sin exakta motsvarighet i Lugnarohögen: Mitt på den södra relingslinjen har man låtit ställa en urna, fylld med de brända kvarlevorna. Urnan har bestått av en ask i trä eller näver och det enda som återstod av behållaren var fragment av den hartstättning som hållit samman kärlet. Bland benen fanns dessutom delar av en rakkniv i brons. Leif Jonsson har analyserat kvarlevorna och han menar att det troligen är tre vuxna män som gravlagts i skeppet. Rakkniven passar väl in i den bilden. Annars var fynden sparsamma. Några avslag och spån i flinta fanns, men dessa bidrar inte till att säga något ytterligare om de gravlagdas kön och ålder.

När har då begravningarna ägt rum? Utifrån gravskicket utformning, symboliken, fynden och

hanteringen av benen vill jag mena att den tredje begravningen i urnan bör knytas till bronsålderns senare del, kanske till 900-talet f. Kr., vilket innebär att de andra begravningarna är äldre. Skeppet är mycket stilfullt utformat och samhörigheten med konstruktionen i Lugnaro är tydlig. Jag vill därför mena att skeppet sannolikt konstruerats i mitten av bronsåldern, under den epok som vi arkeologer kallar Period III.

AVSLUTNING

Trots fyndfattigdomen gav den arkeologiska undersökningen ett gott vetenskapligt resultat. Seden att bygga skeppssättningar kan påvisas längs med hela Hallandskusten. Detta innebär att traditionen inte längre kan betraktas som strikt knuten till den nuvarande södra länsdelen. Som symbol var skeppet inte heller förbehållen de "rika" miljöer som gravhögar i södra delen av landskapet anses utgöra. Jag tror dessutom att skeppssättningar är mer vanligt förekommande i monument av sten än vi arkeologer föreställer oss. Det är helt enkelt ganska svårt att lokalisera "skeppet" i de stora stenmassor som stensättningarna består av.

Skickliga amatörarkeologer sträcker på ryggen.
Från vänster: Carl-Erik Hansson, Lena Smith, Ulf Smith, Catherine Andersson och Ulla Ivarsson.

Pedagogisk och publik verksamhet i Äskhults by

Britta Nyström

Äskhults by ägs av Väst kuststiftelsen som förvaltar mark och byggnader, det senare i samarbete med Äskhultsstiftelsen, som bildades 1963 för detta ändamål. Hela Äskhults by är numera skyddat som Kulturresevat enligt Miljöbalken med länsstyrelsen som tillsynsmyndighet. För resevatets skötsel finns ett skötselråd med representanter för de båda stiftelserna, Kungsbacka kommun och länsstyrelsen. Den publika och pedagogiska verksamheten lyder sedan år 2004 under Kungsbacka kommun.

VISION ÄSKHULT ÄR SNART VERKLIGHET

År 2003 antogs "Vision Äskhult" av kommunfullmäktige i Kungsbacka kommun. Visionen bygger på en helhetssyn vid utvecklingen av Äskhults marker och byggnader samt den pedagogiska verksamheten

till och med 2010. Visionen utarbetades av Väst kuststiftelsen, länsstyrelsen och Kungsbacka kommun

Under hösten 2006 presenteras en utvecklingsplan för pedagogisk och publik verksamhet under perioden 2006-2010. Den bekostas av länsstyrelsen och utarbetas av en konsult i samråd med artikelförfattaren. De många restaureringarna av byns marker och byggnader börjar bli färdiga och ska integreras med den publika verksamheten. Vi närmar oss snart "Vision Äskhult", där helheten gäller och målet är att öppna ett "titthål" till 1800-talets Sverige; besökaren ska känna sig förflyttad 200 år tillbaks i tiden.

Äskhult är ett välbesökt utflyktsmål, trots att det inte ligger nästgårds utmed E6. Under året har vi runt 25 000 besökare varav 16 000-18 000 är betalande gäster. Gårdarna är öppna från 1 maj-30 september, men byn har gott om strövande besökare under resten av året.

I ett av manhusen finns kaffestuga som serverar bröd och kakor bakade efter gamla recept ifrån socknen.

Foto: Arne Persson

Riksdagsman Bengt Persson (Kjell-Åke Rinnarv) och bonden Jöns (Sven Johansson) spelar upp scener från tidsresan. Foto: Turistbyrån i Kungsbacka.

TIDSRESOR FICK NATIONELL UTMÄRKELSE 2005!

År 1999 introducerade turistbyrån en "tidsresa" mellan de tre stora besöksmålen i Kungsrrike: Fjärås bräcka, Äskhults by och Tjolöholms slott. Resorna blev snabbt populära och har ökat i antal – 34 stycken under 2005. Här får man under drygt fem timmar lära sig om Kungsbackas historia från forntid till nutid på ett informativt och lättsmält sätt. På stoppen under resan levandegörs olika tidsepoker i möten med stenåldersmän, munkar, en riksdagsman och en slottsguverniant. En tidstypisk måltid serveras på Skårs gård. Resan avslutas på Fjärås Bräcka där säcken knyts ihop med nutida tankegångar och eftertankar.

Tidsresan finns även i en anpassad och förkortad version för barn med avslutning i Äskhults by. Skolbarnen gör knutar på rep för att förstå tiden och arbetar praktiskt på varje station, bland annat med att baka stenåldersbröd och stöpa vaxljus. Hösten 2005 fick Kungsrrike utmärkelsen Sveriges bästa turistprojekt!

SKOLBARN FÅR MÖTA SKOGSRÄ OCH NÄCKEN

Vi bedriver en aktiv pedagogisk verksamhet i byn för att skolbarn ska få upp ögonen för kulturarvet. Detta är en viktig del av vårt arbete – att känna till sin historia är också ett sätt att förstå sin framtid. Besöken

ska inte bara vara informativa utan även lustfyllda. "Den skog som man som barn lekt i är man också i framtiden beredd att bevara", brukade min avhållne naturkunskapslärare på seminariet säga. En dag ska ock våra barn ta över, vill jag tillägga.

Skolbarn från Kungsbacka är de vanligaste besökarna, men även skolor från omgivande kommuner kommer till Äskhult. Programutbudet varierar, från vardagsliv och fest till att "läsa landskap", prova på linberedning, möta skogsväsen på guidad tur i landskapet med mera. Vårt kulturarv består inte bara av synliga ting som gamla redskap, gårdar och stenrösen utan även av vår föreställningsvärld och rädslor. Det märks att "Fantasy-vindar" blåser i samhället. Lärarna väljer gärna program om folktro – sådant stimulerar barnen att skriva om sitt besök i Äskhult.

Viktigt är dock att läraren förbereder eleverna. Ofta hör jag barn som undrar varför man inget hör – de ska ju möta skogsväsen!

Barnen provar på att kärna smör. Med ryggen mot kameran Johanna Wik från kaffestugan som hjälpte till att ta hand om 29 barn med syskon och föräldrar! Foto: Inger Widhja.

ATT MJÖLKA KO VAR SPÄNNANDE!

Under sommarmånaderna erbjuder vi aktiviteter varje torsdageftermiddag för barn över sex år. Barnen får prova på gamla slöjdtekniker, leka gamla lekar, göra trädockor, lära om kloka gummors råd, men också följa med i bondens fotspår. De hungriga Linderöds-svinen lockar till många skratt vid matdags, och har man tur blir det en färd genom byn på hölass.

I somras (2005) fick barnen prova på att mjölka en ko. Tysta på rad stod barnen och väntade på sin tur. Många föräldrar kastade längtansfyllda blickar, men höll sig kvar bakom sina kameror. Det smakrika smöret, som vi kärnade på plats, räckte även till de vuxna.

MIDSOMMARFIRANDE OCH SKÖRDEFEST

Vi följer solens gång under säsongen och ordnar aktiviteter, arrangemang samt föreläsningar efter "bondelivets" almanacka. Guidade turer i kulturlandskapet bland flora och fauna erbjuds, och vem vill inte ta en svängom på midsommarafton till lockande fiolspel? Detta brukar dra minst ettusen besökare.

På skördefesten får man provsmaka våra egenodlade grödor: flera sorters "pärrer", bondbönor, gulerötter, krikonsylt och annat gott ur Äskhults jord.

Under Äskhultsdagen, där Kungsbacka hemslöjdsgille är medarrangör, varieras teman inom gamla hantverk. Slöjdare visar och säljer sina alster. 2006 är temat metall, smycken och bruksföremål. Kopparslagare, en silversmed och andra hantverkare visar och berättar om sina yrken.

År 2005 arrangerades en spelmansstämma, som vi hoppas kunna utveckla mer under de kommande åren. Vi har även ett eget bygdespel "Tre Avsked", som skildrar Äskhultsbornas historia under tre sekel.

Under säsongen kommer vi att inviga tre strövstigar i utmarken, planlagda av en konsult och bekostade av Länsstyrelsen. Besökarna kan med hjälp av kartan guida sig själva och lära om kulturlandskapet.

RESTAURERINGAR LOCKAR BESÖKARE

De många restaureringarna av byns byggnader på senare år – med bidrag från länsstyrelsen – är i sig själva en attraktion. Att få beskåda halm- och spåntaksläggning, anläggning av grishagar och annat fascinerar de flesta besökare, barn som gamla. Det frågas, fotograferas och filmas. Hantverkarna blir plötsligt guider på taket, tur att de har tålamod!

Kanske kan vi ordna kurser om halmtäckning i framtidens Äskhult?

TILL LÅNGSAMHETENS LOV

Ett besök i Äskhults by behöver inte alltid betyda aktivitet. Vi planerar även för detta! Många kommer hit för att söka lugnet, drömma sig tillbaka, för att bli påmind om att det fortfarande finns platser på vår jord, där långsamhet råder och där tiden är ingenting. För det är så man känner när man parkerat bilen och vandrar uppför fäгатan. Hur bråttom man än har så slår man omedvetet av på takten, och när man hör tystnaden andas man lugnare. När linfältet vajar i blått, fåren bräker, och då man hälsat på de mötande hästarna, inser man att vi fortfarande är en del av naturen. 🌿

Industriminnesinventering i Halland

Bengt Spade, text och foto

Under åren 2002–2004 genomfördes en industri-minnesinventering i Halland på uppdrag av Länsstyrelsen. Avsikten var att kartlägga och i viss omfattning värdera länets äldre bestånd av verk och anläggningar med industriell anknytning för att ge myndigheter och andra intressenter överblick och beslutsunderlag. Inventeringen omfattade dels en allmän inventering av byggnader och anläggningar, dels en inventering av länets hamnar.

Säröds kvarn vid Hallandskusten har nästan alltid vänt sina vingar mot havet. Sedan den blev konstkvarn seglar den inte längre utan anfalls istället av Don Quijote på dennes spattiga ök Rosinante.

Industrialiseringen nådde Halland ganska sent. Om man bortser från sådana förindustriella anläggningar och verk som kvarnar, sågar, smältugnar, stampar och liknande var det först under senare hälften av 1800-talet som industrier på allvar började etableras i länet. Tidigast skedde detta i Halmstad och Nissadalen. Av landets 10 549 fabriker år 1900 fanns 59 i Halmstad, vilka hade ett tillverkningsvärde av 6,2 milj kr att jämföras med motsvarande för hela landet som då var en dryg miljard kr. Industrietableringarna i

Väst kustbanans gamla järnvägsbro över Viskan vid Åskloster, en 41 meter lång mastodont från 1913 som konstruerats av KTH-professorn Otto Linton. Sedan banan flyttats 1997 har bron efter författarens ingripande byggts om till en gång- och cykelbro.

Halmstad och Nissadalen följdes av Varberg och Falkenberg som började industrialiseras vid tiden kring sekelskiftet 1900. Betydligt senare nådde industrin till Laholm och Kungsbacka, vilka länge var ganska små och obetydliga städer som levde på handel och hantverk. I några fall har orter vuxit upp kring en enda industri som sockerbruksorten Genevad, textilorten Oskarström samt skogsindustriorterna Rydöbruk och Hyltebruk, de tre senare i Nissadalen.

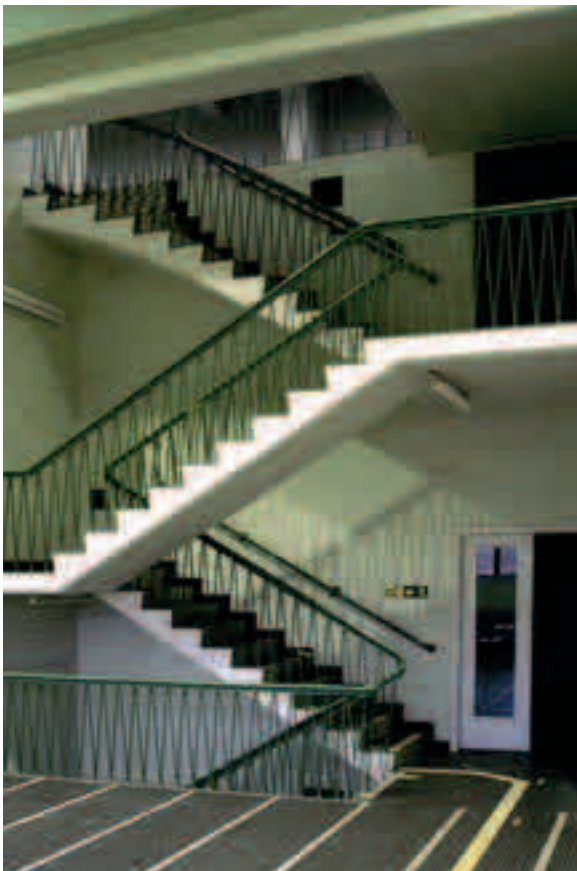
Fem av de inventerade näringarna – skogsindustrin, stenindustrin, hamnarna, kraftindustrin och järnvägarna – har jag valt att beskriva närmare i en särskild publikation som är under arbete. Dessa fem är kanske inte de första man tänker på när den halländska industrins historia ska beskrivas. I ett nationellt perspektiv spelar de emellertid i olika avseenden en förhållandevis viktig roll.

PROVINVENTERING LEDER TILL ÖVERSIKTLIG INVENTERING

Inventeringsarbetet inleddes hösten 2002 med en genomgång av tillgängliga museiarkiv. Den var ganska tidsödande men gav inte särskilt mycken ledning för det fortsatta arbetet. Därför gjordes även en litteraturgenomgång på biblioteken. Här kunde vissa pålitliga uppgifter återfinnas i framför allt företagsmonografier och enstaka akademiska uppsatser medan den traditionella hembygdslitteraturen i sammanhanget var förvånansvärt rapsodisk och gav intryck av låg tillförlitlighet. Detta har förmodligen sin grund i att man i Halland i första hand värnar om den agrara historien eftersom länets industri, med undantag för de tidigare nämnda orterna, i stor utsträckning har utvecklats först efter andra världskriget.

Under senvåren 2003 inleddes fältinventeringen med besök vid mjölkvarnar i Varbergs kommun. Inventeringen, som var en uppföljning av en kvarn-inventering från början av 1970-talet, var också en provinventering för att inventerarna skulle kunna göra en bedömning av hur omfattande och djupgående fältinventeringen borde vara.

Den ursprungliga tanken med inventeringen var att ta med industrier och företag som var tillkomna respektive inrymda i lokaler från tiden före decenniet 1970-1980. Det stora flertalet sådana företag är i full verksamhet. Arbetet fortsattes också med denna inriktning. Det visade sig dock bli mycket tungarbetat med besök vid "moderna" företag och anläggningar. Besöken måste många gånger annonseras och passas in i företagarnas ofta pressade tidsscheman. Detta störde inventeringsarbetets planläggning och när inventerarna väl var på plats ville man många gånger visa hela företaget in i minsta detalj, dricka kaffe samt vara allmänt sociala. Även om sådana besök var trev-

De halländska kraftstationerna är i det närmaste okända för den stora allmänheten. Här möts emellertid besökaren av såväl teknik som arkitektur av mycket hög klass. Bilden visar trappan mellan maskinhallen och luckhuset i Bällforsens kraftstation i Ätran.

liga och lärorika visade det sig att de blev alldeles för tidsödande och krävande för inventerarna och i regel medhanns endast två à tre sådana företag per dag. Protokollen blev dessutom omfattande med mycken information som det var svårt att avstå från.

Efter någon tid insågs att en mer djupgående inventering av länets industri inte var möjlig med hänsyn till den tid som stod till förfogande. Det bedömdes därför att en översiktlig inventering skulle göras med inriktning mot objekt som förmodades vara tillkomna före cirka 1960 eller som på ett eller annat sätt är eller har varit karaktäristiska för länet.

Under sommaren 2003 började inventerarna även uppmärksamma sådana äldre objekt där verksamheten i regel var nedlagd eller hade ersatts med någon annan näring. Så gott som samtliga dessa objekt var belägna utanför de större tätorterna, många var utpräglade landsbygdsindustrier. Nu blev det bättre fart på inventerandet och dessutom började en intressant bild av ett äldre, halländskt näringsliv tona fram. Besöken inskränktes därefter till att det togs några bilder, lämplig ägare eller närboende person snabbintervjuades, kortfattade anteckningar gjordes och så vidare. Mycken muntlig information om dittills okända objekt erhöles dessutom.

STORA SKILLNADER

Under arbetets gång visade det sig att industriella verk och anläggningar var något så när väl kända i de tre hamnstäderna liksom i Nissadalen, där de också var tämligen lätta att nå. Flera av industriföretagen i dessa områden har dessutom producerat företagsmonografier eller blivit omskrivna i ett eller annat sammanhang. Däremot var den övriga industrin föga känd och då i synnerhet landsbygdens industri. Dessutom var denna till stor del avvecklad, särskilt beträffande livsmedelsindustrins mjölkvarnar och mejerier.

Det viktigaste hjälpmedlet vid inventeringen var kartan. Lantmäteriverkets senaste upplaga av

topografiska kartan (skala 1:50 000) användes liksom en upplaga från 1960-talet. I vissa fall användes även fastighetskartan (skala 1:10 000). Som tidigare nämnts gav även litteratur och arkivalier en viss vägledning. Vid sidan av kartan var emellertid kontakten med människor ute i fält den bästa informationskällan att ösa ur. Med dessas hjälp upptäcktes och identifierades många intressanta objekt.

BRISTER I INVENTERINGSARBETET

En inventering som denna har naturligtvis sina brister, detta vittnar ju inte minst alla luckorna i den upplagda databasen om. Men, med hänsyn till de ekonomiska ramarna, blev det som tidigare nämnts nödvändigt att göra en översiktlig inventering. Detta förde bland annat med sig att alla tänkbara objekt med största sannolikhet inte har kunnat spåras upp, att otillräcklig tid stod till förfogande för intervjuer och arkivstudier, att det i regel inte var möjligt att återvända vid ett senare tillfälle till ett objekt för att kunna ta en bättre bild eller intervjua en person som inte var tillgänglig vid första tillfället med mera. Det senare förhållandet var ett påtagligt problem vid inventeringen av nedlagda landsbygdsindustrier, det var nämligen ganska sällan som personer i objektets närhet var hemma eftersom besöken i regel skedde under dagtid vardagar. Vid några ensligt belägna objekt var ägaren av allt att döma hemma men vägrade att ge sig tillkänna.

DATABAS

Under de inledande fältarbetena sommarhalvåret 2003 utkristalliserades som nämnts några riktlinjer för arbetet med inventeringen. Information som bedömdes vara av intresse i sammanhanget började då också samlas i en sorterbar databas. Med hjälp av denna är bedömningen att ett framtida sökande efter information kring enskilda objekt, näringar, geografiskt läge, fotografier etcetera ska underlättas.

I databasens grundform redovisas objekten efter näringsgren, kommun och församling. Inventeringens fotobilaga följer för övrigt denna grundform. De uppgifter som tagits med i databasen är följande:

- Ursprunglig verksamhet, alternativt verksamhetens namn
- Verksamhetsslag
- Nuvarande verksamhet och namn
- SNI-kod (enligt SCB:s Svensk Näringsgrensindelning)
- Kommun
- Församling
- Kulturhistorisk värdering
- Läge i Rikets Nät
- Byggnadsår
- Nedläggningsår
- Produktionsutrustning
- Produkt(er)
- Besöksdatum
- Inventare
- Filmnummer
- Kontaktperson eller ägare samt telefonnummer

TILL SIST

Det omfattande inventeringsarbetet med närmare 900 besökta objekt, varav drygt 800 redovisas, har varit mycket stimulerande och har i hög grad vidgat inventerarnas vyer. Det långsträckta Hallands län har uppvisat stora och intressanta skillnader i karaktär inte bara bland de industriella objekten utan även i landskapet och hos de människor vi mött. Här skiljer sig kustslätten påtagligt från mellanbygden och skogsbygden och här skiljer det sig mellan norr och söder och mellan stad och land! 🌿

Mjölnaren Rune Larsson, Oxhults kvarn, Hallandsås.
En man som vet sitt värde.

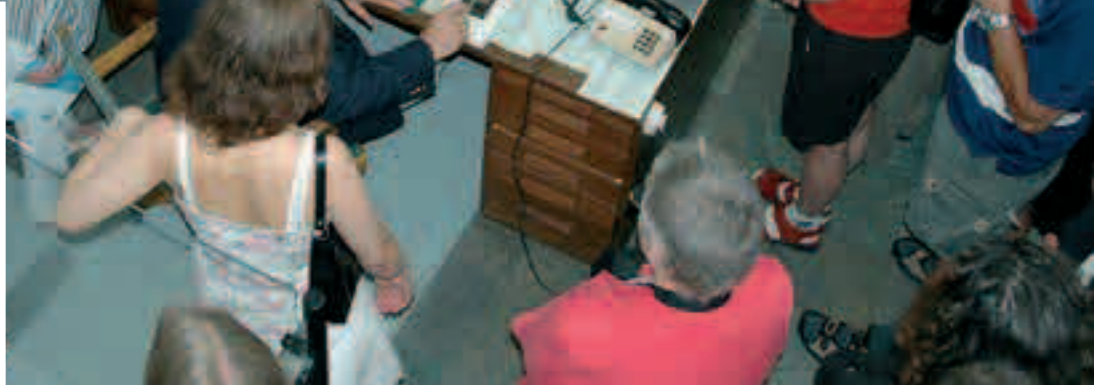
Världsarvet Grímeton invígt!

Följande världsarvsmeddelande nycklades ut över världen när världsarvet Grímeton invígdes 2 juli 2005:

Varberg Radio Station in Grímeton, Sweden and the unique 80-year-old long-wave 200 kW alternator was inscribed on the World Heritage List in July 2004. Today UNESCO inaugurates the site. Assembled here we pay tribute to the inventor Ernst F W Alexanderson. We also recognise the importance of telegraphic and radio communications to improve the interchange of human values around the world.

Foto: Arne Persson

Gravar eller röjningsrösen – om hur en undersökning kan förändra fornlämningsbilden

Magnus Svensson, text och foto

Efter att ha upptäckt att några bronsåldershögar som han passerat i flera år registrerats som röjningsrösen, initierade artikelförfattaren ett projekt – benämnt Abild Assarp – i syfte att tillsammans med intresserade amatörarkeologer förbättra kunskapsläget i socknen. Nu har den första fältarbetsinsatsen avslutats.

Som så många andra uppdragsarkeologer ägnar jag en stor del av min tid till att undersöka lämningar i mer eller mindre hårt plöjda åkrar i städernas omgivning. Förhållandet har grovt förenklat två orsaker: de flesta förhistoriska lämningarna finns i de trakter som även idag är tätt befolkade men framför allt är det i anslutning till dagens befolkningskoncentrationer vid kusten som de större exploateringar sker som leder till uppdragsarkeologiska undersökningar. Situationen är inte unik för Halland utan bidrar över hela landet till att snedvrida fornlämningsbilden och kunskapsläget. I förlängningen innebär det att idag glest befolkade områdens fornlämningsbestånd på många vis är mer hotat eftersom vår kunskap är otillräcklig om vad som finns kvar att bevara eller vilken information som kan tillvaratas vid en undersökning.

Den forskningsgrävning som jag i det nedanstående ska redogöra för ingår i en nyligen och hittills endast preliminärt formulerad ansats benämnd Projekt Abild Assarp (efter socknen och den hittills berörda fastigheten). Arbetet har just inletts och innan en mer utförlig projektbeskrivning kan presenteras återstår åtskilligt funderande. Tanken är att projektets undersökningar så småningom ska kunna bidra till en tolkning av bebyggelseutvecklingen i trakten under förhistorisk tid.

Under 2005 fick jag med stöd av medel från Länsstyrelsens Kulturmiljöenhet, min tillmötesgående arbetsgivare Landsantikvarien (blivande Kulturmiljö Halland) i Halmstad och medlemmar i Varbergs fornminnesförening möjlighet att mer handfast påbörja arbetet. Vid ett antal tillfällen provundersöktes några skadade gravar, så kallade stensättningar, som

Figur 1. Højdryggen med de nyupptäckta stensättningarna i Assarp sedd från öster. Den stenröjda ytan som nämns i texten (jfr. figur 8) ligger ovanför avsatsen mellan de två stora träden i förgrunden.

tidigare inte uppmärksammat. Några hundra meter söder om det egentliga undersökningsområdet upptäcktes ytterligare en oregistrerad stensättning. Till resultaten kan även fogas ett par halvvägar, två äldre stenmurar och en yta som röjts från sten, kanske en liten åker.

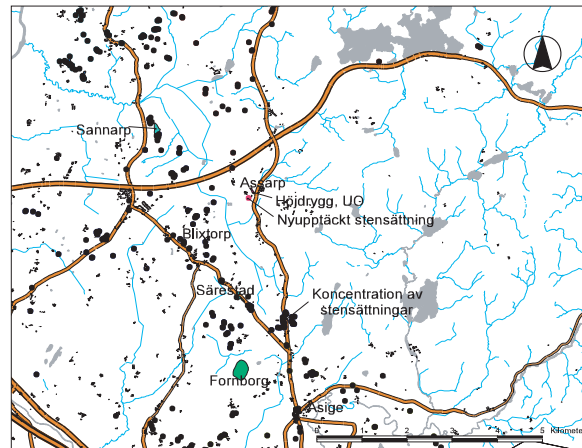
Figur 2. Abild socken markerad med fet linje. Större sjöar, vattendrag och vägar har satts ut liksom undersökningsområdet i Assarp. Gula områden utgör öppen mark medan de gröna huvudsakligen är beskogade bergsområden. Vertikalt streckade ytor är våtmarker.

OMRÅDESBESKRIVNING OCH KULTURMILJÖ

Abild och grannsocknarna framstår idag, trots att det endast är ett par mil till kusten, som belägna i en marginalbygd vid övergången mellan kustslätten och de skogklädda utlöparna från småländska högländet. Terrängen präglas av djupt skurna bäckraviner och breda dalgångar mellan branta stigningar mot de genombrutna højdryggarnas krön. Kala berg omges av moräner och isälvsediment i dalgångarna. Flera toppar på höjder kring 170 meter inramar de slutande och småkuperade dalbottnarna, som stiger från fyrtio till sextio meter över havet. Höjdskillnaderna verkar vid en första anblick begränsande och det

vore enkelt att förmoda att spåren av mer varaktiga mänskliga aktiviteter, liksom idag, skulle återfinnas i dalgångarna och de lägre sluttningarna. I själva verket är flera av traktens fornlämningar, även vad som antas vara fossil åker och så kallade röjningsröseområden, belägna på några av de högsta höjdernas krön.

I trakten kring den undersökta højdryggen i Assarp finns tidigare flera förhistoriska gravar registrerade (figur 3). Ett par kilometer söderut finns bland annat resta stenar, runda stensättningar och en hög inom Sarestadsgravfältet. I Blixtorp finns två hällkistor (den ena är inte uppenbart från stenålder) och flera gravhögar liksom ytterligare något längre bort de många högarna runt Asige. I Assarps närområde finns dock inte registrerat några förhistoriska grav- eller boplatzlämningar. En mindre uppmärksammas men högst anmärkningsvärd koncentration av stora gravar återfinns halvvägs mellan Asige och Assarp. På ömse sidor om landsvägen ligger inom ett ca 500 x 300 meter stort område över trettio stensättningar. De ligger ensamma, i grupper och på ett gravfält där det också finns en stenkrets, en så kallad domarring.

Figur 3. Assarps läge i förhållande till tidigare registrerade ovan mark synliga gravar från brons- och järnålder. De enskilda punkterna kan motsvara flera gravar då de visar lokaler och inte enstaka anläggningar. Undersökningsområdet och den tidigare oregistrerade stensättningen söder om højdryggen (figur 11) har markerats. Notera det till synes tomma området till höger i bild.

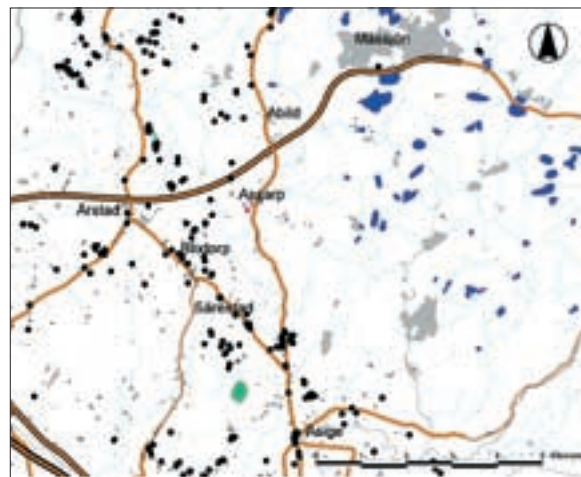

Figur 4. Vinterjackor och blommor. Den svenska sommaren är inte alltid så varm när vinden viner över backkrönen.

Strax öster om Assarp finns registrerat torplämningar, fossil åker och områden med röjningsrösen. I en närliggande mosse, vid Ryd, har hittats lämningar efter en kavelbro vars ålder dock är okänd. Att människor frekventerat trakten sedan åtminstone yngre stenålder och äldre bronsålder visas inte bara av bevarade stenkammargravar utan även av en mängd upphittade föremål. Bland sådana fynd från just Abilds socken kan nämnas slipade tunnackiga flintyxor och två avsatsyxor i brons. De senare förekommer endast i ett par hundra år under äldre bronsålder. Bland yngre fynd kan nämnas en guldring från Abild och ett guldfragment från Blixtorp som dateras till mitten av första årtusendet e.Kr. respektive århundradena före Kristi födelse. De fåtaliga arkeologiska undersökningar som tidigare gjorts i trakten har huvudsakligen berört ovan mark synliga gravmonument. Bland annat har på Assarps grannfastighet Perstorp enstensätt-

ning med ett par resta stenar tagits bort i samband med grustäkt. Endast ett par kilometer västerut har dock en intensivt nyttjad boplatz med ett omfattande samtida gravfält från brons- och äldre järnålder undersökts vid Sannarp i Årstad socken.

Låt oss nu studera figur 5. Kartutsnittet är det samma som på figur 3 men till gravlokalerna har fogats registrerade ytor med fossil åker och röjningsröseområden. De områden som uppenbart ansluter till sentida torp- eller gårdslämningar har plockats bort. Ett antal av de kvarvarande områdena kan med fog antas vara anlagda under förkristen tid. Den uppdelning som framträder är minst sagt anmärkningsvärd. Vi kan utgå ifrån att de röjningsröseområden som sannolikt tidigare har funnits väster om vägen har förstörts. En förklaring till skillnaden mellan bilderna är då att de gravar som borde ansluta till röjningsröseområdena öster om vägen finns där och syns men de är registrerade som röjningsrösen. Sanningen är antagligen en blandning av flera olika alternativ, det är dock just förhållandet mellan gravar och röjningsrösen vi har för avsikt att undersöka inom projektet.

Figur 5. Fossil åker och röjningsröseområden (blå ytor) i Abild och Asige socknar har fogats till figur 3. Notera den totala åtskillnaden mellan lämningstyperna med en skarp nordsydlig begränsningslinje längs vägen mellan Asige och Abild. Är denna bild rimlig?

Figur 6. Göran begrundar en fornlämningsliknande förhöjning i Assarp som delvis döljs under större stenar vilka sannolikt lagts dit i sen tid. Foto från söder.

VARFÖR JUST ASSARP?

Under flera år har jag på vägen mellan Abild och Asige återkommande passerat en höjdrygg där jag från landsvägen på håll sett några bronsåldershögar avteckna sig mot horisonten. Det var därför med viss förvåning jag kunde notera att det på fornlämningsöversikten (manuellt inprickat på Ekonomiska kartan) fanns två röjningsrösen markerade på platsen – inget mer.

Att närmare undersöka hur det förhöll sig med de förmodade högarna mognade fram efter en rundvandring på platsen då jag tillvaratog ett par keramikskärvor från en rasbrant. En av förhöjningarna var skadad vid grustäkt och den bevarade resten låg hotande nära rasbrantens kant (figur 7). I dag framstår höjden, efter att ha formats av grustaget, som en smal åsrygg men tidigare har de aktuella lämningarna legat vid kanten av en åt söder flackt sluttande höjdplatå. På flera ställen stack stenar upp ur grässvålen i vad som verkade bilda sammanhängande rader men förhöjningarna var annars övervuxna. Vål på plats på höjdryggen var det svårt att uppfatta var de från

Figur 7. Rasbranten med en av de skadade stensättningarna i bildens mitt. På bilden framgår hur grustaget i förgrunden kommit att förstärka intrycket av en smal höjdrygg. Innan åsen gröptes ur har krönet varit mer vidsträckt. Foto från sydväst.

vägen så tydliga anläggningarna började höja sig från den naturliga omgivningen. Åskrönets yta gav ett omrört intryck med flera urgröpningar och stenhögar, sannolikt som en följd av täktverksamheten. Det var därför när det kom till kritan inte alldeles enkelt att skilja eventuella rester av fornlämningar från sammanfösta massor eller naturliga skiftningar i terrängen. Eftersom tillräckligt mycket tydde på att det på platsen kunde finnas förhistoriska gravar söktes tillstånd för att undersöka huruvida förhöjningarna var gravkonstruktioner, röjningsrösen eller naturbildningar.

UNDERSÖKNINGSRESULTAT

Vid två tillfällen mättes området in med totalstation för att se om det genom att mäta in mikrotopografiska variationer i terrängen och sedan bearbeta mätdata digitalt skulle gå att upptäcka övertorvade eller skadade anläggningar, t.ex. stenkonstruktioner. Amatörarkeologer från Varbergs fornminnesförening deltog i undersökningarna vid fyra tillfällen. Mindre områden i vad vi uppfattade som kanterna av lämningarna avtorvades och ett par kortare schakt grävdes ned till alven. All grävning skedde för hand med spade och skärslev.

Inledningsvis undersöktes den ovan nämnda förhöjningen vid grustagets kant. Av den ursprung-

liga anläggningen, som vi kan kalla A1, återstod endast en liten rest som från det högsta partiet vid rasbranten, sluttade flackt nedåt för att sedan "ebba ut" i sluttningen åt söder och öster (figur 8:1 och 2). Under grässvålen konstaterades en 0,3 meter tjock jordblandad stenpackning. Stenarna var av enhetlig storlek men gav inte intryck av att vara lagda i ordning. Under stensiktet fanns ett nästan lika tjockt lager av fin sand. Från sandlagrets nedre skikt tillvaratogs en keramikskärva samt ett flintavslag. I ett annat schakt, beläget intill där de första keramikskärvorna hittades, framkom ytterligare ett par krukskärvor vid övergången mellan sandlagret och alven. Godset och ytbehandlingen tyder på att de härrör från yngre bronsålder eller äldsta järnålder.

Strax intill A1 undersöktes ytterligare en förhöjning, A2 (figur 8:3). På den högsta punkten frilades en stenpackning som delvis verkade ramas in av större stenar. Mellan stenarna framkom slagen

Figur 8. Plan över undersökningsområdet. Höjdkurvor med ekvidistans 0,1 meter har interpolerats från de digitala inmätningarna. De undersökta schakten och rutorna har markerats med gult.

flinta, keramikskärvor och en bit kvarts. Ett par små runda bergartsstenar med slagmärken kan ha varit knackstenar. De har i så fall använts till exempel till flintslagning eller till att krossa något med. Endast ett skift sten hade här lagts direkt på marken och direkt under stenarna vidtog alven. I den östra kanten, mellan ett par uppstickande stenar, konstaterades ett stenbemängt jordlager liknande det ovan beskrivna i A1 (jfr figur 10).

Längre norrut på åsen grävdes två provrutor i sluttningen till en höglignande lämning, A3 (figur 8:4). Under grässvålen fanns här ett stenbemängt lager liknande de i A1 och A2 medan sandlagret saknades. Någon skarp avgränsning av stenlagret kunde inte göras men det konstaterades att det saknades utanför vad vi uppfattade som förhöjningens begränsning. Ett flintavslag återfanns bland stenarna.

Trots att inga egentliga gravläggningar påträffades tolkas de ovan beskrivna anläggningarna som stensättningar, den sist beskrivna A3 ska möjligen benämnas röse, vilket per definition gör dem till gravar. I den kraftigt skadade A1 verkar en stenpackning ha lagts över en kulle av grästorvor. Eftersom moränen i området är sorterad och sand saknas tolkas sandlagret i botten som de icke-organiska resterna av gräs- eller våtmarkstorvor. Att lagret var påfört av människor visas av fynden under sandlagret. A2 bestod på den högsta punkten endast av ett lager sten men i sluttningen österut konstaterades ett stenbemängt jordlager varför denna stensättning kan beskrivas som jordfylld. Förutom de beskrivna fynden fanns i samtliga lager spridda träkolsfragment.

Till undersökningsresultaten kan också räknas den halvög som korsar åsen i östvästlig riktning i undersökningsområdets norra ände (figur 8). När den börjat brukas är som alltid med dylika lämningar svårt att avgöra men den följer bergskanten norrut längs en sträckning där man undviker de fuktiga områdena i dalbotten. Det finns alltså all anledning att förmoda

att dess dragning är ålderdomlig. Även en nyupptäckt stensättning ett par hundra meter söder om höjdryggen (figur 3 och 11) kan föras till resultaten. Intill denna stensättning finns ytterligare en hålvägsrest bevarad i sluttningen. Den fornlämningsliknande förhöjningen, strax norr om A2, som överlagras av stora och i sen tid upplagda stenar hann vi inte undersöka närmare (figur 6). En intressant företeelse är de två stensträngar eller gamla stenmurar som löper parallellt nedför åsens branta sluttning. De verkar ha samband med den röjda ytan men vi har inte undersökt vad dessa lämningar kan vara för något.

Figur 10. Det stenbemängda jordlagret i A2. De större stenarna i förgrunden tolkades som tillhörande en kantkedja. Foto från öster.

TOLKNING OCH DISKUSSION

Några egentliga gravläggningar har inte återfunnits vilket heller inte var det främsta syftet. Det har konstaterats att de tre undersökta förhöjningarna är förhistoriska stensättningar. Den längst i norr ska eventuellt betecknas som röse. Att stenarna förekommer blandat med och överlagras lager med fynd visar att någon naturlig process inte kan ligga bakom förhöjningarna. Mängden jord bland stenarna och att en övre stenpackning har lagts på ett undre lager av grästorvor i A1 gör en tolkning av lämningarna som röjningsrösen mindre trolig. Läget på åskrönet i kombination med att det saknas registrerade gravar

i närområdet (i en trakt där gravfält annars förekommer relativt rikligt) gör att lämningarna tolkas som de skadade resterna av en gravplats.

Slående med de undersökta lämningarna och stensättningen längre söderut är hur läget vid kanten av höjdryggen respektive på toppen av ett berg i dagen har utnyttjats för att ge maximal höjdverkan. Relativt små mängder påförda massor har använts för att ge anläggningarna deras monumentala utseende. Att detta framgår bäst i vissa vinklar stärker teorin om hålvägarnas ålder. Anläggningarna är uppförda för att exponeras mot dem som färdades längs dessa vägar.

På grund av att så liten yta frilades kan, med utgångspunkt i rådande kunskapsläge, typen av konstruktioner inte dateras närmare. Troligen har de uppförts någon gång mellan 1200 f.Kr. och 1000 e.Kr.

På grund av den stora mängden anläggningar på höjdryggen och fornlämningsöversiktens skala är det oklart vilka av de nu iakttagna lämningarna som avsågs med markeringarna för röjningsrösen.

En mer ingående inventering kan avslöja fler lämningar mellan de nu undersökta gravarna och den ovan nämnda stensättningen ett par hundra meter söder om undersökningsområdet. Tyvärr kan stora delar av ett eventuellt större sammanhängande gravfält ha grävts bort vid grustäkt under tidigt 1900-tal.

Figur 11. Stig, Bengt och Ove undersöker A1.

Figur 12. Den flacka profilen på stensättningen söder om höjdryggen avtecknar sig bakom stenblocket i mitten. Fotot taget från hälvågen mot nordväst.

Efter att åtminstone tillfälligt ha slutfört det praktiska arbetet i Assarp är en fortsättning planerad. Ett större sammanhängande röjningsröseområde längre norrut i Abilds socken är tänkt att bli nästa undersökningsobjekt. Dels är området avsides beläget på toppen av en hög kulle och dels ligger området i direkt anslutning till ett gravfält med inte mindre än fem stenkretsar ("domarringar"), ett stort röse och en stensättning. Vid en tämligen rask promenad i de omgivande sluttningarna ned mot Sjönevadssjön har minst tre oregistrerade större stensättningar kunnat konstateras samt flera fornlämningsliknande lämningar. På Vessige-sidan av sockengränsen finns

stora oregistrerade röseområden och inom dessa flera gravliknande anläggningar. En förhoppning är att inom ramen för projektet kunna kartera och beskriva så mycket som möjligt av dessa spår efter traktens tidigare brukare.

Avslutningsvis vill jag passa på att framföra mitt tack till ägarna och brukarna av Assarp som upplät sin betesmark och, ibland med kort varsel, flyttade de kor vars betande annars borgar för det öppna kulturlandskap där gravarna hör hemma.

Årsredogörelse 2005

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

PERSONAL

Länsantikvarie	Mats Folkesson
Bitr. länsantikvarie	Marianne Foghammar
1:e antikvarie	Hans Bergfast
Ekonomisekreterare	Margitha Jonsson 75 %
Fornvårdstekniker	Jochen Kühne 60 %
Arkeolog	Bengt Westergaard 2005.09.12 – 2005.11.30
Arkeolog	Lennart Carlie 2005.09.12 – 2005.12.31
Arkeolog	Lena Berglund 20 %
Biolog	Kill Persson 20 %

PUBLIKATIONER

Ur Länsstyrelsens meddelandeserie 2005

2005:10 Radiostationen Grimeton, Etnologisk studie av Britta Nyström, nytryck

2005:15 Långa vågor, Länsantikvariens årsredogörelse 2004

FÖRTECKNING ÖVER ÄRENDEN 2005

GRUPP	INNEHÅLL	INKOMNA	AVSLUTADE
430	Allm o övergripande inom kulturmiljö	8	12
431	Fornminnen	366	275
432	Byggnadsminnen	14	12
433	Kyrkliga kulturminnen	103	100
434	Byggnadsvård, bidragsärenden	64	69
435	Forn- och kulturlandskapsvård	22	34
436	Kultuhistoriskt värdefulla miljöer	9	16
439	Övriga ärenden	3	2
SUMMA		589	520

Kulturmiljönheten handlägger på tre tjänstemän/antikvarier över 500 ärenden och periodvis är arbetsbördan alltför tung, vilket bland annat framgår av flexsaldot! Här finns behov av ytterligare minst en antikvariatjänst, enbart för löpande uppgifter. Det kortsiktiga arbetet – ärendehandläggning enligt kulturminneslagen och bidragsförordningen – blir därför styrande till förfång för långsiktigt strategiskt arbete, till exempel miljömålsuppföljningen. Ärendekategorier med relevans för länets utveckling och byggande – fornminnen inför exploatering och skogsbruket, vård och renovering av byggnader inklusive kyrkor – måste prioriteras.

Med stadig blick på framtiden

SAMMANFATTNING AV LÄNSANTIKVARIENS RAPPORT TILL REGERINGEN

I likhet med tidigare år har mycket arbete lagts på Världsarvet Grimeton. Stormen Gudrun alldeles i början av året blev en särskild påfrestning inom fornminnesområdet och har påverkat arbetsbelastningen under hela året och kommer så att göra även nästa år.

Inom kulturmiljövården/det fysiska kulturarvet i länet är läget förhållandevis gott. De kulturhistoriska värdena beaktas fortlöpande tillfredsställande i samband med planering och byggande enligt plan- och bygglagen och miljöbalken. Arbete med miljömålsuppföljning, kopplat till målet God bebyggd miljö, är inlett i Falkenberg och Halmstad genom att en identifiering och värdering av bebyggelsens kulturhistoriska värden sker i samverkan med kommunerna och läns museistiftelsen. Målet är att detta ska genomföras i samtliga kommuner och att arbetet inleds i en tredje kommun under 2006.

Kunskapsunderlaget är annars generellt sett både ofullständigt och ålderdomligt. De kommunala kulturmiljöprogrammen och bevarandeplanerna för tätorterna bör kompletteras och förnyas. En betydande brist i länet är slutligen det faktum att endast en av sex kommuner har egen antikvarisk kompetens.

I stormens spår...

Stormen Gudrun drabbade länet särskilt hårt med skador på skogens kulturlämningar som följd. Riksantikvarieämbetet riktade särskilda medel ur sakanslaget till de stormskadade länen, för Hallands del 650 000 kronor, som nyttjats till skadeinventering och återställningsarbeten. Framför allt Hylte, Falkenberg och Halmstads kommuner blev drabbade men även i länets övriga kommuner blev förödelsen ställvis stor. Tack vare att länets drygt hundratalet vårdobjekt inte är skogbevuxna, hade endast ett tjugotal fått sådana skador att det kommer att krävas mer omfattande reparationer. Skadeinventeringen av skogens såväl kända som okända lämningar genomfördes under september – november. Sammanlagt

Samtliga sex antenntorn på Grimetons radiostation har målats om och står nu emot väder och vind i många år till.

Foto: Arne Persson

besiktigades drygt 500 lokaler. Skadorna hade orsakats både av fallande träd och rotvältor men också av skogsmaskiner under det efterföljande röjningsarbetet.

Dessbättre visade det sig skadorna oftast inte var av så allvarlig karaktär att de är irreparabla. Ett trettiotal fornlämningar har dock fått så stora skador att någon form av arkeologisk efterundersökning eller antikvarisk kontroll krävs vid återställningsarbetet.

... ökade ärendehantering 400 procent!

I stormens spår ökade också ett flertal ärendekategorier anmärkningsvärt. Vanligen handläggs ett fyrtiotal ärenden där fornlämningar berörs av så kallade föryngringsåtgärder. Under 2005 har över 180 ärenden av detta slag inkommit. Avverkningsanmälningarna har också omfattat betydligt större områden än normalt och därför varit mer komplexa och tidskrävande. Handläggningen av dessa ärenden kommer att fortsätta under år 2006 i samband med tillstånd för återplantering inom fornlämningsområdena. En annan ärendekategori som ökat markant på grund av stormen rör återställande och/eller nedgrävning av raserade el- och teleledningar. Dessutom har ett flertal milstolpar och vägghållningsstenar skadats av stormfällan eller körts på av timmerbilar.

Världsarvet Grimetons radiostation

Mycket tid har ägnats Världsarvet Grimeton, där länsstyrelsen är representerad i Världsarvsstiftelsens styrelse och i Världsarvsrådet vars ordförande är landshövdingen. Särskilt mycket tid har lagts på uppförandet av en ny publik anläggning, ett "Världsarvshus".

På dagen exakt ett år efter UNESCO:s beslut att sätta Grimetons radiostation på Världsarvslistan – och på dagen 80 år efter stationens invigning! – kunde en ny besöksbyggnad invid radiostationen invigas den 2 juli. Byggherre är den av Telia bildade Stiftelsen Världsarvet Grimeton (SVG). Investeringen om tio miljoner kronor delades lika mellan Varbergs kommun och Sparbanksstiftelsen Varberg medan landstinget, Region Halland och länsstyrelsen bidrar med ett initialt driftsbidrag om vardera 250 000 kr per år i fyra års tid. SVG har under sig

bildat ett driftsbolag, Världsarvet Grimeton AB, som bland annat ansvarar för det publika arbetet.

Under den förhållandevis korta publiksäsongen kom hela 14 000 besökare mot budgeterade 10 000 redan första verksamhetsåret. Uppförandet av den nya publika byggnaden sätter punkt för ett tioårigt arbete som inleddes med stationens 70-årsjubileum 1995 och därefter resulterat i byggnadsminnesförklaring 1996, målning av de sex antenntornen 1996 – 2004 samt UNESCO:s Världsarvsbeslut 2004.

Under året avslutades också det omfattande projektet Dokumentation och kunskapsuppbyggnad, det vill säga arbetet med att för framtiden dokumentera Grimeton med avseende på anläggningens funktion, drift, skötsel och sändning. Projektet har finansierats med riktade medel över sakanslaget 28:26 då Grimeton är ett av de tolv industriminnen riksantikvarieämbetet särskilt pekat ut inom projektet Svenska industriminnen.

Arbetet handlar fortsättningsvis om att förvalta de gjorda investeringarna och att utveckla den publika verksamheten ytterligare.

Bidrag till kulturmiljövård, sakanslaget 28:26

Sakanslaget är den strategiskt viktigaste resursen, vilken möjliggör såväl god förvaltning (vård) som förmedling av väsentliga delar av det regionala kulturarvet. Detta inte bara stärker den regionala identiteten, det ökar också länets attraktionskraft och gör Halland till ett än attraktivare län att besöka och varaktigt bo i samt bidrar till hållbar utveckling. Sakanslagets betydelse kan inte överskattas!

Över anslaget 28:26 Bidrag till kulturmiljövård har i år utbetalats 13,386 Mkr, varav 7,286 Mkr på årets anslag och 6,1 Mkr på det så kallade bemyndigandet, det vill säga enligt tidigare fattade beslut. Merparten av sakanslaget (7,86 Mkr) har fördelats till byggnadsvård.

Bollaltebygget, Knäred. Foto: Maja Lindman

Byggnadsvård

De högst prioriterade bidragsobjekten har i flera år varit Grimetons radiostation, där tornmålningen nu är avslutad, och Tjolöholms slott som var hårt drabbat av hussvamp. Renoveringen av slottet avslutades förra året. 2005 har inneburit ett tillfälligt avbrott i det löpande arbetet med byggnadsvård i Grimeton och Tjolöholm. I övrigt prioriteras länets 38 byggnadsminnen (BM) och bebyggelse inom riksintresseområden (RI). I år har vårdarbeten utförts på byggnadsminnena Borgen Hällerup, Rydöbruks missionskyrka, Mårtagården, Äskhults by, Bollaltebygget och på blivande byggnadsminnet Hägareds gård i Tvååker samt i riksintresseområdet Sperlingsholms gods.

Äskhult, Förlanda. Foto: Wivi-ann Reit

Kulturlandskapsvård och kulturresevat

Arbetet med det äldre odlingslandskapet, av reservatskaraktär, har fortsatt i kulturresevatet Äskhults by och kaptensgården Mårtagården och i naturresevatet Gårdshult och Björkekullen i samarbete med bland annat naturvården.

Fornvård

Länets samverkan kring resevat- och fornvården (KNAS) har fortsatt inom ramen för "Gröna jobb" och med skogsvårdsstyrelsen som genomförare. Totalt vårdas knappt etthundra fornminnesområden i länet.

Arkeologiska undersökningar

Den expansiva bebyggelseutvecklingen i länet har under året medfört att ett åttiotall tillstånd till ingrepp i fornlämningar har medgivits. Bidrag har lämnats till arkeologisk undersökning inför bostadsbyggande i kvarteret Klammerdamm (kloster-tomten) i centrala Halmstad.

Kunskapsuppbyggnad

Med hjälp av bidragsmedlen sker en kontinuerlig kunskapsuppbyggnad avseende landskapet ("historiska kartöverlägg") och industrihistorisk bebyggelse, båda fleråriga projekt med beräknad avslutning under 2006. Kartöverlägg – äldre skifteskartor som avritas, förminskas och lägges över dagens karta – har nu producerats för cirka två tredjedelar av länet. Industriminnesinventeringens fältdel är avslutad och rapporteras nu med inriktning på för länet viktiga industrigrenar, historiskt sett. Den etnologiska dokumentationen av byggnadsminnena har avslutats och byggnadsminnernas värden och hänsynskrav preciserats.

Miljömålet God bebyggd miljö

Ett arbete med identifiering av bebyggelsens kulturhistoriska värden har inletts tillsammans med kommunerna Falkenberg och Halmstad och samfinansieras 50-50.

En översiktlig karakterisering av bebyggelsen inom "stadens yttre årsringar" (modernismens bebyggelse) har genomförts i Falkenberg med bidrag från länsstyrelsen.

Information och förmedling

Bidragsmedlen möjliggör också betydande insatser för förmedling av kulturarvet. Boken om Hallands byggnadsminnen

– "Husesyn" – har slutförts (utgivning 2006), en informations-skrift om kulturresevatet Mårtagården och den publika årsberättelsen för 2004 ("Långa vågor") producerats. Andra förmedlingsinsatser sker till exempel genom Ekomuseum Nedre Ätradalen, EU-projektet Nave Nortrail (vandringleden) och arrangemangen Byggnadsvårdens mäsä och Kulturhusens dag i samverkan med Hallands läns museer med flera.

Hägared, Tvååker. Foto: Maja Lindman

Denna kasserade men välbevarade träskål från sent 1400-tal – 1500-talets förra del påträffades vid undersökningarna på borggården på Halmstads slott. Skålen låg i ett fuktigt område som varit bakgård och avfallsområde. Foto: Lena Bjugger

Fornlämningar och arkeologiska undersökningar

Marianne Foghammar

Att arbetet på Kulturmiljöenheten under hela året kom att präglas av stormens verkningar visar inte minst det faktum att 211 av årets 393 ärenden rörande fornlämningar var avverkningsanmälningar efter stormfälld skog. Som väl var förstärktes enheten genom att vi i högre grad fick disponera Lena Berglund, som redan 2004 börjat jobba med de skogliga ärendena. På annan plats i Årsberättelsen beskriver Lena sitt arbete efter stormen och i en särskild artikel behandlas stormens verkningar.

183 av årets fornlämningsärenden var således traditionella ansökningar om att på ett eller annat sätt få påverka eller ta bort fornlämningar. Av dessa ledde ungefär hälften till beslut enligt Kulturminneslagen. I 27 fall lämnades tillstånd att påverka fornlämning utan annat villkor än att arbetet i en del fall skulle utföras under arkeologisk övervakning. 12 tillstånd att avsöka områden med metalldetektor beviljades. I de flesta fall rörde det sig om s.k. hobbyletning, men i åtminstone ett fall kunde en borttappad förlovningsring återfinnas tack vare avsökningen.

Slagfältet vid Axtorna

Den mest spännande avsökningen var kanske den som Axtornaprojektet genomförde när man avsökte det gamla slagfältet vid just Axtorna. Hösten 1565 utkämpades här ett av nordens största slag mellan danskar och svenskar. När dagen var slut hade danskarna vunnit en knapp seger och 4000 man förlorat livet. Genom att metodiskt avsöka dagens åkermark kunde Riksantikvarieämbetets slagfältsteam representerat av Bo Knarrström tillsammans med den lokala hembygdsföreningen och projektledare och historiker Daniel Borgman konstatera att man lokaliserat delar av slagfältet. Bland fynden nämns i rapporten ett 20-tal ryttarpistolkulor, fyra kanonkulor, knappar, remsöljor, ett blad till en stridskniv samt en pistolpipa. Enligt traditionen skall det finnas åtminstone sju massgravar men ingen sådan upptäckte vid denna första avsökning. Arbetet bekostades av Falkenbergs kommun och avsikten är att på sikt kanske anordna ett fast besökscentrum i anslutning till slagfältet.

Arkeologiska utredningar

Utbyggnadstakten är fortsatt hög i Halland vilket föranledde 20 utredningar av större exploateringsområden. Riksantikvarieämbetet UVVäst genomförde 10 stycken och Landsantikvarien vid Hallands läns museer svarade för nio. I Falkenbergs kommun är det främst ett antal detaljplaner i Skrea som har utretts, i Laholm är det Altona- och Köpingeområdena samt Sofieroledens förlängning. I Varberg har sträckningen för den planerade Österleden samt ytterligare ett område i Träslöv utretts och där har också Vägverket låtit genomföra en utredning inför ombyggnaden av väg 41 förbi Veddige. I de flesta fall har okända fornlämningar påträffats som måste undersökas innan projekten kan drivas vidare.

Skottarevet

En annorlunda utredning genomfördes av Bohusläns museum inför den planerade utbyggnaden av vindkraft på Skottarevet utanför Falkenberg. Sjöfarten i farvattnen

utanför Halland har ju i alla tider varit livlig och ett mycket stort antal förlisningar har skett, bl a i inom Falkenbergs hamn- och farledsområde. Där kan således finnas en hel del skeppsvrak, som ju är skyddade av Kulturminneslagen om de är äldre än 100 år. I havet utanför Falkenberg kan dessutom finnas boplatser från den allra äldsta stenåldern. Beroende på strandförskjutningsförloppet, dvs. att havet tidigare var mycket lägre än i dag och stora områden av nuvarande Kattegatt var landområden, kan boplatser från tidigmesolitisk tid i dag påträffas på vattendjup ner till ca sju meter.

Utredningen, som bekostades av Favonius AB, omfattade ett nordligt och ett sydligt lokaliseringsalternativ samt en tänkt kabelkorridor in till land, sammantaget ett 27 kvadratkilometer stort vattenområde. En geofysisk och batymeterisk bottenkartering genomfördes av företaget Marin Mätteknik AB, vilken därefter granskades och utvärderades arkeologiskt. Syftet var dels att lokalisera eventuella skeppsvrak, dels att klarlägga var boplatzlämningar kunde förväntas inom den föreslagna kabelsträckningen. Karteringen resulterade i 25 indikationer på vrak som kan vara av kulturhistoriskt intresse, de flesta inom det norra lokaliseringsförslaget. Vad gäller möjligheterna till stenåldersboplatser bedöms den kuperade botten kring själva Skottarevet som intressantast. Staffan von Arbin och Thomas Bergstrand vid Bohusläns museum skriver i rapporten: "Sänker man vattennivån med sju meter framträder här ett småskaligt skärgårdslandskap med en mängd mindre öar, holmar och skär som kringgärdar ett flertal närmast lagunliknande vattenområden." Vilket låter som ett närmast idealiskt område för den tidiga stenålderns jägare och fiskare. Utredningen föreslås gå vidare genom besiktningar och provundersökningar av dykande arkeologer i fält.

Förundersökningar

Under året genomfördes 13 förundersökningar – sju av Landsantikvarien och sex av UV Väst. Detta är nästa steg i den arkeologiska trappan och syftar till att ta reda på fornlämningarnas omfattning och karaktär. Bland de förundersökningar som Landsantikvarien genomförde skall här nämnas några som för ovanlighetens skull rörde medeltida och historiska lämningar.

Anders Håkansson rensar fram rester av en äldre klosterbyggnad av trä i Kvarteret Klammerdamm i Halmstad. I den kvadratiske (tömda) nedgrävningen har stått en trästolpe som ingått i en vägg. Foto: Lena Bjuggner

Kvarteret Klammerdamm

Inför planerad byggnation och övertäckning förundersöktes inne i själva Halmstad några ytor inom Kvarteret Klammerdamm, där kulturlager och lämningar efter bl a ett dominikanerkloster finns.

Syftet med undersökningarna var att klarlägga hur välbevarade och omfattande de lämningar var som fanns kvar samt att för exploatören – Skanska – presentera en lägsta nivå som de nya byggnaderna kunde grundläggas på. Undersökningarna bekostades delvis med medel från Riksantikvarieämbetet. Det visade sig att några av de hus som tidigare legat i området haft källare, som helt förstört de äldre lämningarna, men det fanns också områden där delar av klostrets grundmurar låg kvar både under de yngre källarna och utanför dessa. Det fanns också områden med välbevarade kulturlager från såväl medeltid som från den efterreformatoriska tidens stadsbebyggelse i form av grundmurar, lergolv, stenläggningar och raseringslager. Sammantaget kan man säga att bevarandebilden i området är mycket skiftande men att det finns mycket rikligt med bevarade lämningar med så gott som hela Halmstads historia representerad. Och lämningarna börjar redan någon decimeter under dagens parkeringsplats vilket gör att det krävs extraordinära lösningar för att lösa tillgängligheten till kvarteret kommande butiker. Bl a diskuteras en höjning av delar av Hantverksgatan samt en ramp utefter trottoaren. Ytterligare undersökningar kan komma att bli aktuella under år 2006.

Borggården på Halmstads slott

Den andra undersökningen som jag tänkte ta upp är de grävningar som genomfördes på borggården på Halmstads slott inför omläggning av dagvattenledningarna där. Halmstad slott började uppföras omkring 1610 på härför införskaffad mark bestående av den s.k. Halmstads gård samt ytterligare ett tiotal tomter och hus mellan Åmuren och Adelgaden samt mellan den senare och Straedet in mot Kongens Have. Stensättningen av gårdsplanen gjordes 1615 medan byggnationen i övrigt fortsatte fram till 1619. Eftersom omfattande befästningsarbeten samt en vallgrav har förstört eller skadat betydande delar av kulturlagren i stadsområdets södra del är det bara på borggården, under slottet och i slottets trädgård som bevarade kulturlager kan finnas kvar i denna del av staden. Bortsett från de utredningsgropar som föregick denna undersökning hade inga arkeologiska undersökningar tidigare ägt rum på borggården, så det var med spänning som borggårdens kullersten plockades bort och schaktningarna inleddes.

Arbetet är ännu inte avrapporterat men i slutmeddelandet berättar Lena Bjugger att man genom undersökningarna kunde konstatera att östra delen av området, närmast Nissan, hade bebyggts på 1400-talet och att här fanns minst tre olika bebyggelsefaser. I väster hade en sankmark legat som fyllts ut med sand, organiskt material och avfall. Detta område kan ha fungerat som bakgård till bebyggelsen utmed Nissan. Vid något tillfälle har man lagt om bebyggelsen vilket utvisas av ett staket som var anlagt vinkelrätt mot en äldre broläggning. Sedermera har två stenläggningar, möjligen gårdsplaner, lagts ut. Allt detta hände innan slottet byggdes, men några anläggningar som kunde knytas till slottet undersöktes också. Bl a låg borggårdens äldsta stenläggning ställvis kvar och i väster frilades delar av det trappsteg som antagligen byggdes när slottets västra länga uppfördes och som revs på 1780-talet. Bearbetningen av resultatet pågår fortfarande och förhoppningsvis kan en utförligare artikel i någon senare Årsberättelse ytterligare belysa vad som framkom.

Stenålderslämningar vid gården Bosens

I Varberg har UV Väst genom åren utfört en mängd olika arkeologiska undersökningar inför stora, planerade bostadsområden. De flesta har resulterat i sedvanliga boplatlämningar i form av kokgropar, härdar och stolphål av vilka de senare

ibland har kunnat tolkas till hus. Ofta har lämningarna varit svårdaterade, kanske främst för att området varit utnyttjat under alla tider, från stenålder fram till våra dagar.

Den senaste i raden av undersökningar var vid gården Bosens där Jörgen Streiffert vid UV Väst förundersökte två ytor med fornlämningsindikationer som påträffats vid en utredning. I det ena området framkom förutom de vanliga boplatanläggningar även två större områden med bränd lera. De båda ytorna var närmast rektangulära, 17 – 20 meter långa och 9 – 10 meter breda. Ytorna för närmast tankarna till lergolv och formen kan mycket väl motsvara en huslängd. Ett kolprov av hassel, inkapslat i leran gav en datering till senneolitikum (3700 +/-45 år BP). Lerytorna har tillsammans med övriga boplatlämningar preliminärt tolkats såsom hörande till en gårdsyta där ett eller flera hus utgjort gårdens centrum. Det hela kompletteras av det andra, närliggande undersökningsområdet med en mängd stolphål, gropar (varav flera stenfyllda) samt en härd. En flathuggen pilspets samt några andra bitar av ett rikligt flintmaterial visar att dessa lämningar åtminstone delvis är samtida med den eventuella gårdsanläggningen. Om dateringarna är riktiga har vi här lämningar efter något så ovanligt som en bebyggelse med bevarade huslämningar från stenåldern. Områdena kommer att slutundersökas under 2006.

Slutundersökningar

Under året har också sex slutundersökningar genomförts, tre av Landsantikvarien (inför en deponi vid banbygget vid Skrea, vid Söndrums kyrka samt vid Örelid i Laholm) och tre av UV Väst (för detaljplaner i Bukärr och Tvååkers-Ås samt inför utbyggnaden av Tölö tvärlä). Slutundersökningar innebär det sista steget när fornlämningar måste stryka på foten för vår tids exploateringar. De är oftast mer omfattande och kräver längre bearbetningstid. Resultatet från dessa undersökningar föreligger därför ännu inte, men en liten förhandsinformation från undersökningen skall ändå uppmärksammas här. I undersökningarna för Tölö tvärlä ingick bl a ett område precis norr om Tölö kyrka. Undersökningarna genomfördes under svåra förhållanden sent på året och först när dokumentationsmaterialet sammanställdes efter fältdelen framträdde ett märkligt mönster i stolphålen. Regelbundenheten i stolphålens placering tycks antyda att det i Tölö kan ha funnits något så ovanligt som en stavkyrka. Byggnaden är ca 14 x 10 meter stor och i

stolphålen har kraftiga takbärande stolpar stått. I byggnaden påträffades fyra skelettgravar av kristen karaktär, den yngsta centralt i anläggningen. Vi ser med spänning fram emot den ytterligare bearbetningen av grävningsresultatet.

Under året har tillstånd givits till fyra forskningsundersökningar utöver den ovan redovisade metalldetektoravsökningen vid Axtorna. Två av dessa projekt – vid Fjärås bräcka

och vid Assarp – belyses i egna artiklar på annan plats i Årsberättelsen. Av de övriga ska här nämnas den vid Rolfstorps kyrka där medlemmar i Varbergs fornminnesförening under ledning av Lena Bjuggner vid Landsantikvarie undersökte vad som tolkades som en medeltida kastal.

Anders Håkansson i ett av provschakten på borggården, Halmstads slott. Längst till vänster i schaktet syns en stenlagd gata eller gårdsplan. Till höger därom två större syllstenar till en byggnad från 1500-talet, alltså tiden innan slottet uppfördes. Stenpackningen i bakgrunden är dagens borggårdsbeläggning.
Foto: Lena Bjuggner.

A photograph of two people standing in a forest cleared of trees. The ground is covered in a thick layer of dry, tangled branches and debris. In the background, a line of evergreen trees stands against a pale sky. One person is wearing a bright orange and green high-visibility jacket, while the other is in a grey jacket. They appear to be surveying the area.

Arbetet med fornlämningarna i den stormfällda skogen

Lena Berglund

Jag tog över arbetet med handläggningen av skogsärenden 2004 och under det året var det cirka 30 ärenden. Arbetet innebär att besöka planerade skogsavverkningar i fält och bestämma skyddsområde för fornlämningar inför markberedning och plantering samt att skriva tillstånd till återplanteringen.

En del markägare var tidigt ute med återplanteringen. Här besiktigar Lena Berglund och Bengt Westergaard en stensättning som fått omfattande skador av markberedning och plantering. Foto: Magnus Svensson

Efter juledigheten åkte jag i början av 2005 som planerat ut till en skogsägare i Vessige för att märka ut fornlämningar i det skogskifte han planerade att avverka. Under förlidna helgen hade stormen farit fram men vetskapen om dess fulla verkningar var ännu inte helt känd. När jag siktade Veneberg, beläget på en hög åssträckning utmed Åtran med det öppna åkerlandskapet åtkomligt för vindar från sydväst, visade det sig att detta skogsbestånd redan var fält av stormen. Av de sju gravarna jag skulle märka ut med fornlämningsssnitsel kunde jag endast nå två stycken nära vägen, eftersom de stora granarna låg kors och tvärs över hela området och träden blockerade dessutom vägen. Någon vecka senare återkom jag till samma skog då upparbetningen påbörjats för att tala med de belgiska skogsarbetarna och upplysa dem om fornlämningarna i skiftet. Tyvärr hade de redan någon dag tidigare kört rakt över kanten på en av de snitselmarkerade gravarna och detta var de så förtvivlade över att en av dem inte kommit till jobbet dagen efter att skadan hade skett. Jag kunde i alla fall märka ut övriga gravar och visa och förklara för dem så att inte ytterligare skador skulle uppstå.

Inne på kontoret strömmade avverkningsanmälningarna in från Skogsvårdsstyrelsen. Det kom under 2005 in 185 anmälningar som berörde 430 fornlämningsnummer, varav 165 var fasta fornlämningar. Vanliga år hanteras ett fyrtiotal avverkningsärenden på länsstyrelsen. Under 2005 har alltså mer än fyra gånger så många avverkningsanmälningar inkommit. För att klara ärendemängden har anmälningar berörande sk kulturlämningar behandlats byråmässigt genom ett rådgivande yttrande, men alla de 165 fasta fornlämningarna skall besökas och märkas ut så att inte träden planteras för nära och skador av rotvältor kan uppstå igen. Dessutom tillkom det

stora hotet om markberedning av all skogsmark som krävs för att skogsägarna skall få försäkra sin skog. Markberedning är naturligtvis inte tillåtet inom fornlämning men den forcerade ärendehantering med dispenser och uteblivna avverkningsanmälningar som blivit följden av stormen, har inneburit att en del av skogsägarna hunnit upparbeta, markbereda och plantera innan de förstått att det krävs tillstånd till förryngringsåtgärder om fornlämningar berörs. Några fall av flagrant slag finns, där stora röjningsröseområden markberetts utan någon hänsyn tagen till rösen. Plantor har även satts på stenrösen och ett antal gravar som besökts i fält har både markberetts och planterats med nya små granplantor.

Mot slutet av år 2005 var nästan all stormfälld skog i Halland upparbetad så det är framkomligt i skogarna, men endast tjugo av alla de 165 fornlämningarna har besökts inför beslut. Men ruschen lär bli i början av våren 2006 då markberedare och plantörer kommer ut igen. Arbetet med stormskogen kommer troligen att dra ut på tiden och inte vara klart förrän om ett par år och då har arbetsinsatsen från länsstyrelsen varit större än vanligt i år och kommer att behöva ökas även under nästa år.

Ett odlingsröseområde som skadats av markberedning. Ett öde som tyvärr kommer att delas av många av länets oregistrerade röjningsröseområden vid den förestående återplanteringen. Foto: Lena Berglund

Lagaholms slott och borg. Digital rekonstruktion av Nils-Erik Nilsson för informationstavla vid Lagaholmsruinen.

Fornvård

Bengt Johansson & Jochen Kühne

Fornvården i Halland har under året påverkats främst av stormen i januari som omöjliggjorde skötseln av några objekt innan det stormfällde virke där hade upparbetats. Dessutom har de vårdinsatser som vanligen utförs av Halmstads kommun legat helt nere på grund av organisationsförändringar. Målet är dock att komma igång igen under 2006.

En ny medaktör i fornminnesvården är Team Håsten i Varberg som utfört ett välgjort och uppskattat arbete. De ordinarie medarbetarna inom Laholms, Falkenbergs och Varbergs kommuner har genomfört sina vårdprogram enligt plan.

Skogsstyrelsen har under den tillgängliga tiden vårdat 37 objekt. Inriktningen för verksamheten har under 2005 varit att utföra en fullständig vårdinsats på de åtgärdade områdena till skillnad mot tidigare år, då man vårdat de viktigaste partierna av ett objekt för att hinna med så många områden som möjligt. Tillsammans med ovan nämnda samarbetspartners, hembygdsföreningar, privatpersoner och Vägverket har under året totalt 67 objekt i vårdprogrammet vårdats.

Samarbetet med Vägverket kring restaurering av Hallands milstolpar fortsatte under året i Halmstads kommun med samma goda resultat som tidigare. Tretton milstolpar hann åtgärdas inom kommunen liksom även den årliga vården och tillsynen av tidigare restaurerade objekt.

Medlemmar ur Stiftelsen Lindhofs stenvalvsbro på studiebesök vid en milsten. Foto: Björn Bäckersten

Den unika vägvisarstenen i Unnaryd, som under försommaren skadades i samband med uttransport av stormvirke, har under året reparerats av Vilshults stensliperi och kommer under våren 2006 att återuppsättas på sin plats. Samtidigt kommer åtgärder att vidtas för att förhindra skador i fortsättningen.

Vägverket hann också med att i enlighet med Länsstyrelsens beslut flytta milstolpen vid Lindhov. Från den genom vägombyggnaden otillgängliga platsen vid stenvalvsbron flyttades den till entrén till karmelitklostret i Ny Varberg och i direkt anslutning till den nyanlagda gång- och cykelvägen. Den nya placeringen blev mycket lyckad och överensstämmer bättre med milstolpens ursprungliga placering. Milstolpen har flyttats inte mindre än tre gånger under en tjugofemårsperiod beroende på diverse väg- och anläggningsarbeten, men har nu förhoppningsvis fått sin slutgiltiga plats.

I samband med vägombyggnaden har klosterruinen vid Ny Varberg under året fått en ny entré med hårdgjord, handikappvänlig yta. Den planerade bronsmodellen som gjuts av Gjuteriskolan i Jönköping är nästan klar och stenfundamentet som modellen skall placeras på har kommit på plats.

Byggnadsminnen i Hallands län

Halland har för närvarande 38 byggnadsminnen enligt vidstående karta och förteckning nedan.

Årtal inom parentes anger året för byggnadsminnesförklaringen.

KUNGSBACKA KOMMUN

Wea kaptensgård, Släps sn (1979)
 Äskhults by, Förlanda sn (1980)
 Mårtagården, Onsala sn (1982)
 Stolpboden, Särö, Släps sn (1987)
 Tjolöholm slott, Fjärås sn (1991)
 Nidingens fyrtorn, Onsala sn (1935)
 Knapegården, Onsala sn (1995)
 Riksdagsmannagården i Axtorp,
 Förlanda sn (1995)
 Vallda metodistkapell, Vallda sn (2000)
 Särö kyrka, Släp sn (2005)

VARBERGS KOMMUN

Åkraberg, Värö sn (1963)
 Societetshuset, Varberg (1980)
 Långanskogen, Sibbarps sn (1991)
 Varbergs fästning, Varberg (1935)
 Åsklosters kungsgård, Ås sn (1935)
 Lindhofs kungsgård, Lindbergs sn (1935)
 Sunvära kvarn, Värö sn (1994)
 Grunnarp 3:12, Valinge sn (1994)
 Båtsmanstorp nr 152 Hallmans,
 Valinge sn (1995)
 Grimetons radiostation, Grimetons sn (1996)

FALKENBERGS KOMMUN

Olofsbo Hembygdsgård, Stafsinge sn (1982)
 Tullbron, Falkenberg (1984)
 Borgen, Hällerup, Ljungby sn (1986)

HYLTE KOMMUN

Rydöbruks missionshus, Torups sn (1986)
 Brunnsbacka sågkvarn,
 Södra Unnaryds socken (2003)

HALMSTADS KOMMUN

Broktorpsgården, Halmstad (1977)
 Kirsten Munks hus, Halmstad (1977)
 Särödalens kvarn, Harplinge sn (1980)
 Vapnö slott, Vapnö sn (1983)
 Halmstads slott, Halmstad (1935)
 Tylöns fyrplats, Söndrums sn (1935)
 Televerkets byggnad, Halmstad (1993)
 Röda Kvarn bio, Halmstad (1994)
 Mostorp, Getinge socken (2003)

LAHOLMS KOMMUN

Vallens slott, Våxtorps sn (1978)
 Bollaltebygget, Knäreds sn (1980)
 Skottorps slott, Skummeslövs sn (1986)
 Backstugan i Fladalt, Våxtorps sn (1994)

Karta: Magnus Larsson, Länsstyrelsen Halland.

© Lantmäteriet, 2006. Ur GSD Översiktskartan, 106-2004/188-N

Byggnadsminnen

Hans Bergfast

Särö kyrka nytt byggnadsminne

Särö kyrka ritades av den i Göteborg verksam arkitekten Allan Berglund och invigdes i juli 1922 i närvaro av Gustaf V.

Kyrkans exteriör är hållen i en stram tjugotalsklassicism med nationalromantiska drag. Den smäckra ekspånsklädda tornspiran ger kyrkan mycket av dess karaktär. Byggnaden har passats in väl på den bergiga, nästan oländiga tomten. Interiören är en kontrast till exteriören med sitt i mustiga jordfärgstoner hållna rika dekormåleri. Måleriet är tidstypiskt nationalromantiskt och av hög kvalitet, utfört av göteborgskonstnären Brocke Blücker.

Kung Gustaf V:s många sommarvistelser på Särö har satt flera avtryck i kyrkan. I koret hänger en tavla med texten "Gud är kärleken", broderad och skänkt till kyrkan av kungen. Kungens porträtt i relief hänger också i kyrkan. På altaret ligger Gustav V:s bibel, skänkt till kyrkan av kungen vid kyrkans invigning. Även ett av kyrkans antependier är broderat och skänkt till kyrkan av honom. I tornet hänger två klockor från 1922 och 1972.

Särö kyrka, interiör. Höger sida, exteriör från söder.
Foto: Arne Persson

Vid en särskild byggnadsminnesgudstjänst överlämnades bronsskylten till Särö kyrkostiftelse. Från vänster biskop Carl-Axel Aurelius, Torsten Atterbom och Bo-Elof Hansson.
Foto: Hans Bergfast

Kyrkan, vars tillkomst speglar Särös historia och utveckling som badort och exklusiv villaförort, är en osedvanligt välbevarad exponent för sin tid. Kyrkan utgör ett omistligt inslag i riksintresset Särö. Att kyrkan i så hög grad undgått förvanskning innebär att den har ett högt autenticitetsvärde.

Särö kyrka ägs av en fristående stiftelse. Kyrkan omfattas därför inte av bestämmelserna rörande de kyrkliga kulturminnena enligt 4 kap kulturminneslagen. Länsstyrelsen ansåg det därför vara angeläget att Särö kyrka istället erhölet ett lagskydd som byggnadsminne enligt bestämmelserna i 3 kap kulturminneslagen. Länsstyrelsens styrelse beslutade således den 14 mars 2005 att förklara Särö kyrka som byggnadsminne.

Övriga byggnadsminnesärenden

Under året har fråga väckts om byggnadsminnesförklaring av minigolfbana i Glommen och en före detta järnvägsbro i Ätran, Falkenbergs kommun samt Hägareds gård, Varbergs kommun.

Fortsatt handläggning av kvarliggande byggnadsminnesutredningar pågår för Slätteryds byskola, Södra Unnaryds sn, torpet Spånghultet, Jälluntofta sn, Norre Port, Halmstad, Bruno Mathssons sommarstuga i Frösakull, Söndrums socken samt Falkenbergs stadshus.

Föreningen Byggnadsminnen i Hallands län

Föreningen Byggnadsminnen i Hallands län höll årsmöte den 4 oktober i Hylte kommun. Ett knappt 40-tal ägare, förvaltare och brukare av länets byggnadsminnen mötte upp i församlingshemmet i Södra Unnaryd.

Efter de sedvanliga årsmötesförhandlingarna inledde byggnadsantikvarie Björn Ahnlund, Hallands läns museer, med ett intresseväckande föredrag om Halländsk byggnadskultur. Därefter höll redaktören och ordföranden i Mårtagårdsstiftelsen Stig Tornehed ett mycket intressant och väl illustrerat föredrag om halländska bonadsmålningar.

Efter lunch i församlingshemmet besöktes byggnadsminnet Brunnsbacka sågkvarn, Södra Unnaryds socken. Sören Kabell och Sven Svensson, som representerar för Stiftelsen Brunnsbacka sågkvarn, förklarade engagerat hur sågkvarnen fungerar.

Därefter åkte sällskapet vidare till Rydöbruk och eftermiddagskaffe i konstnäraby. Under kaffet berättade ordföranden i Rydö historiska förening, Gösta Eriksson, om konstnäraby's tillkomst. Sist besöktes byggnadsminnet Rydöbruks missionshus där Gösta berättade om missionshusets roll i samhällets historia.

Byggnadsvårdsbidrag

Hans Bergfast

Brunnsbacka sågkvarn i Unnaryd

Vid fördelningen av årets byggnadsvårdsbidrag har Länsstyrelsen prioriterat länets byggnadsminnen.

Tjolöholms slott, Fjärås socken

Länsarbetsnämnden har inom samverkansprojektet Hal-landsmodellen etablerat en byggnadshytta på Tjolöholm. Behovet av vårdinsatser på godsets byggnader är betydande. Enligt den översiktliga underhållsplan som Länsstyrelsen låtit ta fram kan kostnaderna för resterande vårdinsatser beräknas till cirka 20 miljoner kronor, under förutsättning att länsarbetsnämnden ställer anvisad arbetskraft till förfogande. Årets arbeten på Tjolöholm har huvudsakligen varit inriktade på att uppföra en ny pelletseldad värmecentral. Länsstyrelsen har inte deltagit ekonomiskt i detta projekt. Tack vare värmecentralen slipper man det gamla oljeeldade systemet och kan nedbringa uppvärmningskostnaderna. Vinsterna är betydande för såväl miljö som kulturmiljö. Byggnadsvårdsarbeten har utförts på Vagnsmuseet. Kontinuerligt underhåll har utförts på slottets fasader, skorstenar och fönster.

Världsarvet Grimetons radiostation, Grimetons och Hunnestads socknar

Länsstyrelsen har, liksom tidigare, varit starkt engagerad i Världsarvet. Årets byggnadsvårdsinsatser har dock varit begränsade. Arbetet har istället varit fokuserat på uppförandet av en ny entré- och besöksbyggnad med tillhörande omfattande upprustning av ledningsnät med mera. Byggnaden har finansierats av Sparbanksstiftelsen i Varberg och Varbergs kommun. Under året har Stiftelsen Världsarvet Grimeton, i samverkan med Länsstyrelsen, genom DeFyra Arkitekter AB, Göteborg projekterat omputsning och återställande till originalskick av stationsbyggnadens fasader. Medel för dessa arbeten har beviljats under 2005 och restaureringen påbörjas under våren 2006.

Äskhults by, Förlanda socken

Äskhults by är sedan 1981 skyddad som byggnadsminne. Bebyggelsen i Äskhult består av fyra gårdar som vid storskiftet 1825 och laga skiftet 1861-64 inte flyttades ut. Den ålderdomliga bymiljön förblev därför intakt och utgör idag en 1700-talsmiljö av mycket högt kulturhistoriskt värde. Den skyddade bebyggelsen består av 11 byggnader i ålderdomlig

byggnadsteknik. En långsiktig vård- och underhållsplan har tagits fram genom kommunantikvarie Wivi-ann Reit, Kungsbacka kommun.

Under året avslutades arbetena på Göttas ladugård, där rötskadade delar av stomme och takkonstruktioner åtgärdats. Huset har även fått ett nytt halmtak. Under restaureringen var det nödvändigt att plocka ner och därefter återuppföra stora delar av ladugården. På Hoggehuset lades ett nytt spåntak på östra takfallet och en nynockbräda monterades. Brädklädseln på södra gaveln byttes. Därutöver utfördes diverse mindre arbeten på Derras svinhus och Göttas manhus.

Brunnsbacka sågkvarn, Södra Unnaryds socken

Brunnsbacka sågkvarn är troligen till sina äldsta delar uppförd under 1700-talet. Sågkvarnen är belägen vid en mindre bäck i anslutning till Kroksjön och består av en kvarndel samt såg med stickhyvel och separat såghjul.

Det inre av Brunnsbacka sågkvarn uppvisar en imponerande och ännu fungerande trämekanik.

Brunnsbacka sågkvarn iordningställdes 1983-84 med medel från riksantikvarieämbetet. I samband därmed bildades den stiftelse som idag förvaltar sågkvarnen och håller den tillgänglig för allmänheten. Anläggningen har ett mycket högt kulturhistoriskt värde och är sedan 2003 skyddad som byggnadsminne. Under året har det lilla vattenhjulet reparerats och kvarnens brädtak har tjärats.

Bollaltebygget, Knäreds socken

Bollaltebygget i Knäreds socken är en traditionell sydsvensk fyrlängad gård kring en gårdsplan. Platsen är omnämnd i jordeböcker och kyrkoböcker från tidigt 1600-tal. Den nuvarande bebyggelsen på gården har anor från 1700-talet. Den befintliga ryggåsstugan från 1780 inköptes 1935 från Jonsnahult några kilometer från Bollaltebygget och ersatte den ryggåsstuga som förvanskats under 1800-talet.

Under de senare åren har halmtaken på Bollaltebygget successivt lagts om. Årets arbeten avsåg reparation av röt-skador i sydöstra hörnet av manbyggnaden samt nordvästra hörnet av östra längan. Foto: Maja Lindman

Stugan i Bollaltebygget är unik, såtillvida att det är den enda halländska ryggåsstuga som fotograferats medan den ännu var bebodd och i draget skick, det vill säga med de sydhalländska bonadsmålningarna uppsatta. I stugans kammare finns dekorativt väggmåleri från 1700-talet.

Bollaltebygget erhöll redan 1953 skydd enligt dåvarande lagstiftning för skydd av kulturhistoriskt märkliga byggnader och förklarades 1980 för byggnadsminne. Gården förvärvades 1935 av Södra Hallands hembygdsförening.

Hällerup, Ljungby socken

Hällerup är sedan 1986 skyddat som byggnadsminne. Corps-de-logiet är enligt äldre brandförsäkringar uppfört 1796 av furu- och grantimmer i två våningar.

Till gårdsmiljön hör en flygelbyggnad som ursprungligen varit drängstuga till gården. Byggnadens äldsta del uppfördes 1821 i furu- och grantimmer. En tillbyggnad skedde 1855.

Flygelbyggnaden var i mycket dåligt skick men har stor betydelse för gårdsmiljön och ligger inom skyddsområdet till byggnadsminnet.

Länsstyrelsen har lämnat bidrag till de utvändiga restaureringsarbetena. Yttertaket har lagts om med nytt undertak av oljehärdad board samt nytt enkupigt taktegel. Norra fasadens panel har setts över och lagats. Södra fasadens panel har ersatts med likvärdig hyvlad panel. De befintliga fönstren på denna sida av huset var från 1970-talet och starkt rötskadade. De har ersatts med nytillverkade enligt ursprunglig modell.

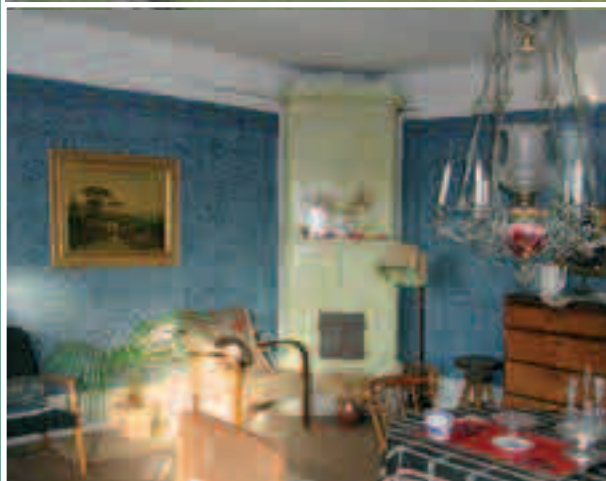
Stensockeln har lagats med luftkalk/hydrauliskt kalkbruk. Stentrappan har restaurerats. Murstocken till bakugnen i köket har restaurerats så att den kan användas.

Drängstugan på Hällerup före och under renovering. Foto: Hans Bergfast. Detaljbilder: Maja Lindman

Under året har fråga väckts om byggnadsminnesförklaring av Hägareds gård i Varbergs kommun.
Foto: Hans Bergfast. Övriga bilder: Maja Lindman

Övriga bidragsärenden

Byggnadsvårdsarbeten på objekt som inte är skyddade enligt kulturminneslagen har, som framgår av sammanställningarna i årsredogörelsen, pågått på ett flertal platser i länet.

Hägarreds gård, Tvååkers socken

Frälsehemmanet Hägarred ingick 1652 i Drottning Kristinas donation till den holländske köpmannen Adrian Tripp. Gårdsnamnet dyker dock upp redan under 1200-talet som "Gamble haegt" i samband med gränsläggningen av Sorö klosters jordagods.

Sedan gården under mer än hundra år brukats av landbönder bosatte sig 1771 dåvarande ägaren Peter de Flon på gården. Enligt brandförsäkringshandlingarna uppfördes den nuvarande manbyggnadens bottenvåning 1816. 1831 såldes gården till C M Bursie. Manbyggnaden byggdes på med en andra våning 1851. Året innan hade gavlarna byggts till med "lutor" i en våning.

Till den mycket välbevarade och ålderdomliga gårdsanläggningen hör även två äldre stenmurade flyglar från 1816, spannmålsbod från 1817, avträde uppfört före 1832, andra äldre uthusbyggnader av trä samt en äldre trädgårdsanläggning med fruktträd m m. Manbyggnadens interiörer är delvis musealt bevarade med originalsnickrier och detaljer. Flera rum har unika stängklaserade kakelugnar i empirestil, möjligen tillverkade i kakelugnsmakarestaden Falkenberg.

Hägarred är upptagen som särskilt värdefull kulturmiljö i kommunens kulturmiljövårdsprogram. Fråga är väckt 2005 om byggnadsminnesförklaring enligt kulturminneslagen.

Länsstyrelsen har lämnat bidrag till de utvändiga restaureringsarbetena. Yttertaket har lagts om med nytt undertak av oljehärdad board samt nytt enkupigt taktegel. Norra fasadens panel har setts över och lagats. Södra fasadens panel har ersätts med likvärdig hyvlad panel. De befintliga fönstren på denna sida av huset var från 1970-talet och starkt rötskadade. De har ersatts med nytillverkade enligt ursprunglig modell.

Stensockeln har lagats med luftkalk/hydrauliskt kalkbruk. Stentrappan har restaurerats. Murstocken till bakugnen i köket har restaurerats så att den kan användas.

Hönshuset på Sperlingsholm

Sperlingsholms gods strax utanför Halmstad utgör riksintresseområde för kulturmiljövården. Godset bildades 1648 av Hallands förste svenske guvernör, Caspar Otto Sperling. Godsmiljön består av ett stort antal byggnader från 1600-

talet och framåt. Nuvarande corps-de-logiet uppfördes i empirestil 1820 efter ritningar av arkitekten Gustaf af Sillén. Till miljön hör ett vidstäckt park- och skogsområde med storslagna allésystem.

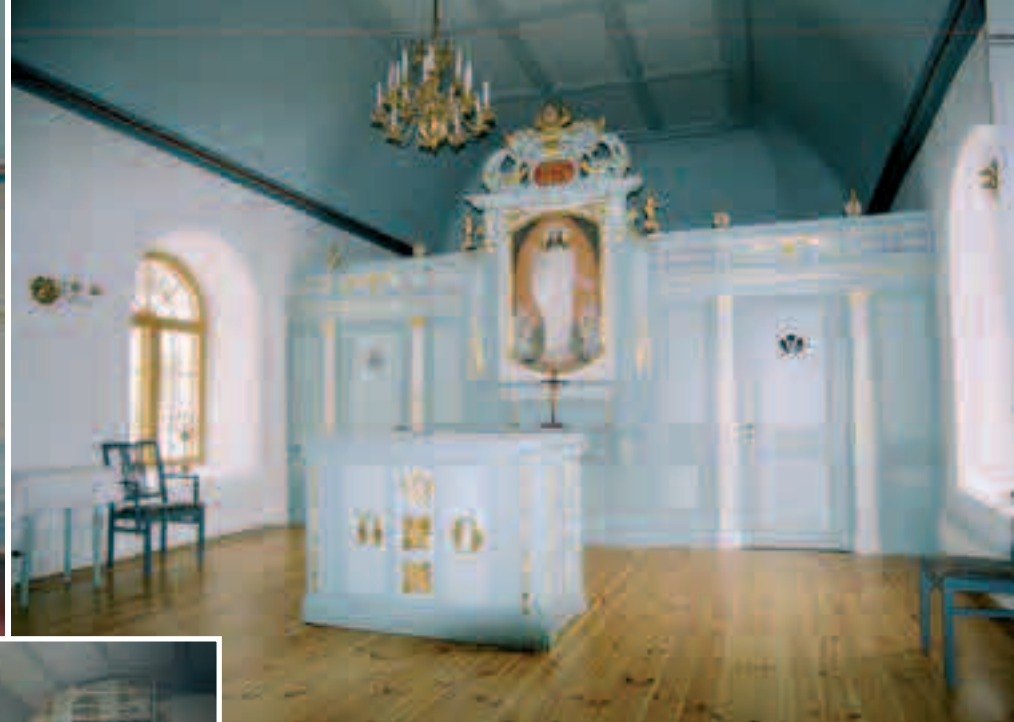
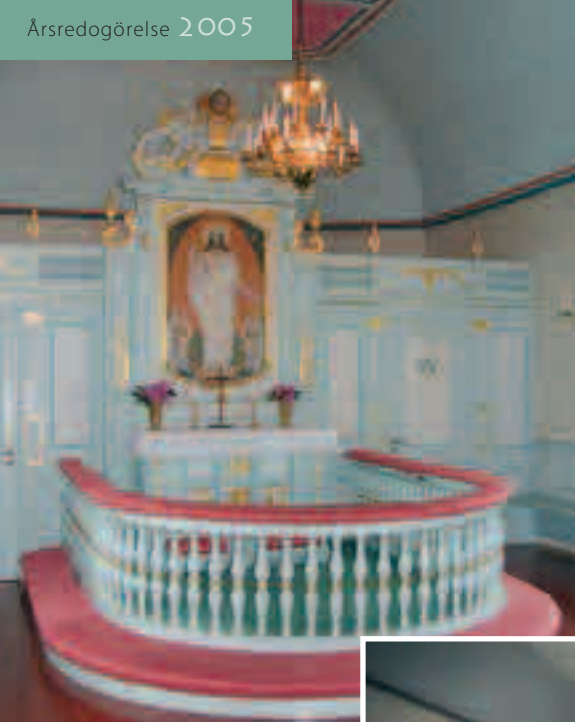
Bland godsets alla byggnader finns även ett gammalt oktagonalt hönshus, beläget strax intill Gamlegården från 1600-talet. Byggnaden hade länge stått oanvänd när godsägare Nils Kuylenstierna kontaktade Länsstyrelsen. Med hänvisning till Sperlingsholms stora kulturhistoriska värde ansåg Länsstyrelsen det angeläget att lämna bidrag till de kulturhistoriska överkostnaderna för att bevara det ovanliga oktagonala hönshuset, som utgör ett pittoreskt men viktigt inslag i godsmiljön kring Gamlegården.

Byggnadsvårdsarbetena innebar att skorstenen och rörspisen renoverades. Dålig puts nedknackades och inner- och ytterväggarna putsades om och avfärgades. Nya fönster och en ny ytterdörr tillverkades enligt äldre förebilder. Tegelgolvet togs upp och lades om. Rötskadade delar av takkonstruktionen byttes och ersattes med nytillverkade delar lika de ursprungliga. Slutligen belades yttertaket med stickspån.

Hönshuset på Sperlingsholm efter renoveringen.

Foto: Hans Bergfast

Sibbarps kyrka restaurerades 2005. Tillgängligheten till koret kunde på Länsstyrelsens initiativ lösas utan skymmande ramp. Altarväggen flyttades fram, altaret gjordes fristående och den delade altarringen placerades framför den indragna korttrappan. Foto: Hans Bergfast och Charlotte Skeppstedt

Kyrkliga kulturminnen

Hans Bergfast

Regionala samverkansgruppen

Arbetet i den regionala samverkansgruppen kring det kyrkliga kulturarvet har fortsatt. Mycket av samverkansgruppens arbetar kretsar kring den kyrkoantikvariska ersättningen och hur den ska fördelas mellan ansökningarna.

Samverkansgruppen har även diskuterat policyfrågor och den allt mer aktuella problematiken kring övertaliga kyrkor.

Kyrkoärenden under 2005

Under året har ett flertal församlingar ansökt hos Länsstyrelsen om tillstånd att utföra såväl större som mindre åtgärder på kyrkor, kyrkogårdar och inventarier. Följande är ett mindre urval.

Ny asklund på Frillesås kyrkogård

Löftadalens kyrkliga samfällighet ansökte om tillstånd att anlägga en urnlund på Frillesås kyrkogård. Handlingarna hade upprättats av Taggen Miljö och Landskap AB, Solna.

Askunden anläggs i en ekdunge som inte tidigare använts för gravsättningar. Runt en av de gamla ekarna anläggs jordningsytan. Gravstenarna utformas som plattor av grå granit och askan gravsätts i anslutning till stenarna. Runt stenarna och under trädet planteras perenner. Tre nya soffor med utsikt åt söder anläggs i anslutning till blomster-smyckningsplatsen.

Invändig restaurering av Gödestads kyrka

Himledalens församling ansökte om tillstånd att dels rekonstruera och återställa kyrkans ursprungliga interiörmåleri, avlägsna sentida igensättningar av sidoskeppen och porösa träfiberskivor i taket, samt konservera fast inredning och inventarier i Gödestads kyrka enligt åtgärdsförslag utarbetat av Lars-Ivar Nilsson, Laholms Målerikonservering, Leif Berg, K-konservator samt dekorationsmålare Tommy Spjuth, dels utföra ny textiltävlings och dörr i sakristian, ny inredning i södra korsarmen samt renovera fönstren i kyrkan enligt åtgärdsförslag upprättade av Christina Östergren och Jenny

Gödestads kyrka har nyligen restaurerats exteriört.

Foto: Hans Bergfast

Torle, Archidea AB, Göteborg, och byggkonsult Lars Persson, Falkenberg.

Gödestads kyrka uppfördes 1895-97 i nygotisk stil efter ritningar av den i Västsverige verksamme kyrkoarkitekten Adrian Crispin Peterson. Kyrkan är uppförd av granit med putsade fasader. Den smäckra tornspiran är täckt med rödmålad plåt. Taken över långhus och korsarmar är täckta med mönsterlagd skiffer. Koret är täckt med kopparplåt.

Kyrkans exteriör har nyligen restaurerats varvid stor omsorg lagts på att bibehålla det ursprungliga utseendet. Kyrkan restaurerades invändigt senast 1951. Vid detta tillfälle målades kyrkans ursprungliga väggdekor över. Skivmaterial sattes upp i taket för att dölja den ursprungliga panelen. De två små sidoskeppen sattes igen. Därmed doldes även sidoskeppens fina rosettfönster.

Kyrkans träinredning i form av bänkar, läktarbarriär med pelare, dörrar, altare med altarring, predikstol med ljudtak m m är dock bevarade med bemålning i ekådring av mycket hög kvalitet.

Restaureringen syftar till att återställa kyrkans interiör. Arbetena kommer att utföras under 2006. En närmare presentation av restaureringen kommer i nästa årsredogörelse.

Genomgripande restaurering av tornet på Ljungby kyrka

Vinberg-Ljungby kyrkliga samfällighet ansökte om tillstånd att restaurera Ljungby kyrka. Handlingarna hade upprättats av Byggkonsult Lars Persson, Falkenberg.

Ljungby kyrka uppfördes 1871-73 i nyklassisk stil efter ritningar av arkitekten Ludvig Hedin. Kyrkans fasader är vitputsade. Tornet kröns av en kopparklädd lanternin. Restaureringsarbetena visade sig bli betydligt mer omfattande än planerat. Tornets lanternintak var allvarligt rötskadat och koppartaket i dåligt skick. Lanternintaket fick till stora delar rekonstrueras. Koppartaket lades i sin helhet om. Ett nytt tornkors av koppar tillverkades och förgylldes med bladguld. Fasadytorna rengjordes, lagades och avfärgades med Keim Purkristalat. Putslagningar skedde med hydrauliskt kalkbruk. Entrétrapporna foglagades. Tornluckorna ommålades med linoljefärg. Texten på inskriptionstavlan ovanför huvudentrén förgylldes. Murkrönsavtäckningar av plåt rengjordes och målades.

Invändig restaurering av Morups kyrka

Morups församling ansökte om tillstånd att utföra invändig restaurering och installation av nytt värmesystem i Morups kyrka. Handlingarna hade upprättats av Ulla Öhman, Öhman & Öhman, Varberg samt Totalkonsult EI och VVS-teknik, Falkenberg.

Morups kyrka är ursprungligen uppförd under medeltiden med murverk av rött tegel. Betydande delar av detta murverk är bevarat i kyrkans västra del. Åren 1804-06 revs det medeltida koret samt ett vapenhus utmed södra långhusväggen. Kyrkan förlängdes därefter österut med kor i samma bredd som långhuset. I samband med dessa arbeten vitputsades kyrkan. Omkring 1812 uppfördes det nuvarande tornet av sten. Sakristian tillbyggdes på 1850-talet. Kyrkan har idag en starkt nyklassicistisk prägel såväl exteriört som interiört.

Kyrkans inredning samt tak och väggar målas till största delen om. Bänkarna glesas ut och koret utvidgas. I sakristian ersätts det befintliga golvet på grund av fuktproblem med ett nytt trägolv på gjuten bottenplatta. Det befintliga uppvärmningssystemet med direktverkande el ersätts med vattenburen värme från värmepump. Nya radiatorer under bänkarna installeras.

Samtliga foton på s 56-57 av Charlotte Skeppstedt

Restaurering av klockstapeln vid Älvsåkers kyrka

Tölö-Älvsåkers kyrkliga samfällighet ansökte om tillstånd att restaurera stomkonstruktion, fönster och ljudluckor på klockstapeln vid Älvsåkers kyrka. Handlingarna hade upprättats av Archidea AB, Göteborg och AB Sätla Bygg.

Klockstapeln är uppförd 1768. Ursprungligen var klockstapeln sannolikt rödfärgad och försedd med spåntak. Nuvarande utseende med vitmålad panel och plåttäckt tak erhöll klockstapeln vid en restaurering 1905.

Klockstapelns syllar och nedre stomkonstruktion hade vid något tillfälle gjutits in i betong. Stålförstärkningarna som gjutits in hade fästs i träsyllarna som genom att de gjutits in i betong helt eller delvis ruttnat bort. Syllar och stomkonstruktion hade på grund av betongingjutningarna fått mycket kraftiga rötskador.

Efter samråd på plats konstaterades att enda sättet att långsiktigt säkerställa klockstapeln var att så långt möjligt återgå till den ursprungliga timmerkonstruktionen. Det innebar att all betong bilades bort och de sentida stålförstärkningarna avlägsnades. Stommen och syllarna kompletterades därefter med nytt timmer och smide på traditionellt sätt. De ursprungliga sockelstenarna kompletterades.

Klockstapelns fönster och ljudluckor lagades och kompletterades och behandlades därefter med linolja/linoljefärg.

Invändig restaurering av Onsala kyrka

Onsala församling ansökte om tillstånd att interiört renovera Onsala kyrka. Handlingarna hade upprättats av Arkitekt SAR Roni Wallin, De Fyra Arkitekter AB, Göteborg. Onsala kyrka har medeltida ursprung. Under sent 1600-tal och tidigt 1700-tal genomgick kyrkan flera förändringar, som i huvudsak gav kyrkan dess nuvarande barockkaraktär. Koret förlängdes då och det Gathenhielska gravkoret byggdes till. Samtidigt välvdes taket och försågs med takmålningar.

Altaruppsatsen av Marcus Jäger tillkom 1698. Flera praktfulla begravningsvapen från 1700-talet är bevarade. Predikstolen i renässansstil är från 1500-talet och försedd med latinska texter. Uppgången till predikstolen är sammansatt av olika delar i samband med restaureringen 1917-19. Dopfunten med tillhörande baldakin är från 1705. Läktarbarriären är från 1600-talet. I koret finns en för länet unik kaptensläktare, uppförd 1823.

Av särskilt kulturhistorisk värde är de magnifika gravhällarna med skeppsmotiv från 16- och 1700-talen som vid restaureringen 1917-19 bland annat ställdes upp i det sydvästra vapenhuset. "Rummet har på så vis blivit ett slags minneskapell över de gamla sockenborna", skrev konsthistorikern Axel L Romdahl 1919.

Av stort kulturhistoriskt värde

Kyrkorummet präglas idag av en genomgripande restaurering genomförd 1917-19. Kyrkan är även ett tidigt exempel på det nya antikvariska restaureringstänkande som lanserades av sedermera riksantikvarien Sigurd Curman. Restaureringen genomfördes med stor respekt för kyrkans olika historiska tidsskikt, dess rika barockinteriör och många kulturhistoriskt värdefulla föremål. Konstnären Brocke Blücker och Axel L Romdahl färgsatte bland annat bänkinredningen i syfte att förstärka rummets barockkaraktär.

Åtgärderna i korthet:

- Väggarna rengörs från befintliga färgskikt, skadad puts och bom nedknackas, putsas och avfärgas med kalkfärg.
- Tegelgolvet rengörs och ytbehandlas med naturvax eller stentvål. Altarringen ändras och görs delbar med bibehållande av de äldre balusterdockorna. Golvupphöjningen innanför altarringen tas bort/justeras. Vid dopfunten tas golvupphöjningen bort helt och dopfunten placeras på ett nyttillverkat, flyttbart podium.
- Bänkinredningen repareras och bättringsmålas konservatorsmässigt. Två respektive tre bänkar längst fram tas bort.

- Fönstren repareras och målas om. Innerdörrar justeras och lagas.
- I sakristian lagas hål i taket efter tidigare skorsten. Konsoler monteras på väggarna för de tretton träskulpturer som hör till rummets ursprungliga 1700-talsinredning. Träskulpturerna skall efter konservering återföras till sakristian.
- Ett äldre fönster med glasmålningar, som skänkts till kyrkan men i övrigt saknar samband med kyrkans historia, monteras ner och placeras istället i församlingshemmet.
- I sydvästra vapenhuset lagas den moderna entréporten och målas om med linolfärg. I sydöstra vapenhuset byts den invändiga spårade plywoodskivan på den moderna ytterdörren mot träpanel.
- På läktaren lagas och målas orgelhuset. Läktarens insida målas om. Från läktaren ordnas ny utrymningsväg genom fönstret.
- Teknikinstallationerna kompletteras. På läktaren monteras en data/videoprojektor. Ny digital ljudanläggning, nya körmikrofoner, ny hörslinga, ny presentationsanläggning och ny elmanövrerad projektduk installeras. I samlingsrummet i tornet installeras en platt TV-skärm.
- Belysningsarmaturerna kompletteras. Ljuskronorna renoveras av gelbgjutare och förses med elektrisk hiss-anordning. Befintliga armaturer på bindbjälkarna nedmonteras och nya installeras ovanpå bjälkarna.
- Härutöver utförs konserveringsarbeten på ett stort antal föremål.

Byggnadsvård

Under kalenderåret 2005 har byggnadsvårdsbidrag fördelats enligt nedanstående tabell.

BM = Byggnadsminne, RI = Riksintresse, KR = Kulturresevat, VA = Världsarv, HM = "Hallandsmodellen"

Vård

KUNGSBACKA	SOCKEN	BIDRAG	KATEGORI
Apelhögen	Onsala	14.575	
Vallda Kapell	Vallda	8.000	BM
Äskhults by	Förlanda	625.000	BM, RI, KR
Vårdplaner för BM	Kungsbacka	65.000	BM
VARBERG			
Grimetons radiostation	Grimeton	2.964.189	BM, RI, VA
Svenska industriminnen			
Grimetons radiostation	Grimeton	100.000	BM, RI, VA
Hägaröd	Tvååker	112.300	
FALKENBERG			
Åkerholmen	Källsjö	65.064	
Karaktärisering av bebyggelsen	Falkenberg	125.000	
HALMSTAD			
Snippen, Oskarström	Slättåkra	17.000	
Ranagård	Onsjö	6.000	
Våghals 3	Halmstad	8.000	RI
HYLTE			
Brunnsbacka sågkvarn	S Unnaryd	15.800	BM
LAHOLM			
Bollaltebygget	Knäred	56.000	BM, RI
Gammelgården	Hishult	20.200	
Skottorps slott	Skottorp	34.885	BM, RI
LÄNET			
Etnologisk dokumentation av byggnadsminnen		78.397	BM
Länsövergripande bebyggelseinventering		21.935	
Inventering av Hembygdsgårdarnas renoveringsbehov		25.000	
SUMMA		4.362.345	

Information

Under kalenderåret 2005 har bidrag till information om bebyggelse m.m. fördelats enligt nedanstående tabell.

Agenda kulturarv	12.516
Industriminnesinventering	271.913
Byggnadsvårdens mäss	30.000
Linoljeligare och film för fasadrestaurering	7.500
Världsarvet Grimeton	29.296
Byggnadsminnesdag	2.202
Kulturhusens dag sjöfartsmiljöer	27.971
Sagan om S:t Olofs Kapell, Halmstad, bok	10.000
Tjölöholmsrapporten	3.000
SUMMA	394.398

Fornvård

Under kalenderåret 2005 har bidrag till fornvård fördelats enligt nedanstående tabeller.

Vård

OBJEKT	BIDRAG
Fornvårdsteknikertjänst	173.928
Skadeinventering stormen Gudrun	518.330
Återställningsarbete stormskador	131.670
Vårdavtal Skogsstyrelsen	385.732
Vårdavtal Laholms kommun	25.000
Vårdavtal Hylte kommun	19.819
Driftsbudget	22.459
Domarringen i Årstad	1.000

Information

Arkeologiseminarium	1.085
Arkeologisk utställning, Laholms Sommarspel	10.000
Medeltid i Ätradalen, bok	10.000
Lagaholmsruinen, info-tavla	19.574
Lugnarohögen, driftsbidrag	28.000
Lindhovs slottsruin Varberg, bronsmodell,	6.823
SUMMA	1.353.420

Arkeologiska utgrävningar och undersökningar

Assarp, gravar och röjningsrösen, Falkenberg	7.500
Elmblads väg, gravar i Snöstorp, Halmstad	49.000
Järnåldersdösar, Hylte	25.000
Fjärås, "Ett stenskepp vid Lygnerns strand", Kungsbacka	13.810
Gamla Köpstad hamn/handelsplatsen, Tvååker	50.000
Skedeskamma, Varberg	1.440
Kvarteret Klammerdamm, Halmstad, klostertomten	23.188
SUMMA	369.938

Kulturlandskapsvård

Under kalenderåret 2005 har bidrag till kulturlandskapsvård fördelats enligt nedanstående tabeller.
(KR = Kulturresevat, NR = Naturresevat)

Vård

OBJEKT

Ekomuseum Nedre Ätradalen	75.000	
Gårdshult museijordbruk, Halmstad	15.000	NR
Brunnsbacka Sägkvarn, Hylte	2.500	
Äskhults by, vårdplan	33.070	KR, NR
Äskhult – museijordbruk	393.308	KR, NR

Information

Årsberättelsen 2003 "Fragment ur det förflutna"	55.009	
Årsberättelsen 2004 "Långa vågor"	109.988	
Utredning kulturresevat	24.271	KR
Hallands historiska trädgårdar	4.350	
Nave Nortrail, vandringsleden genom Halland	50.000	
"Kvinnornas Sverige – En underbar resa", bok	5.000	
Hjuleberg, Falkenberg, informationstavlor	22.870	
Historisk stig i Äskhults by	3.468	KR, NR
Äskhults expertgrupp	12.065	KR, NR
SUMMA	805.899	

Byggnadsvård

Under kalenderåret 2005 har erhållits 3 000 000 kr i bemyndigande (medel beslutade under 2005, utbetalas 2006).
BM = Byggnadsminne, RI = Riksintresse, KR = Kulturresevat, VA = Världsarv, HM = "Hallandsmodellen"

Vård

KUNGSBACKA	SOCKEN	BIDRAG	KATEGORI
Emanuelkyrkan	Kungsbacka	35.000	
Svahns Villa	Kungsbacka	20.000	
Mårtagården	Onsala	211.000	BM, RI, KR
Vallda Metodistkyrka	Vallda	160.000	BM
Äskhults by	Förlanda	160.000	BM, RI, KR
VARBERG			
SkrapeFinas Backstuga	Dagsås	56.000	
Timotiuistorpet	Dagsås	8.000	
Grimetons radiostation, stationsbyggnaden	Grimeton	109.938	BM, RI, VA
Grimetons radiostation, vårdplan radiobyn	Grimeton	50.000	BM, RI, VA
Långanskogen	Sibbarp	178.000	BM
Åkrabergs ladugård	Värö	88.000	BM
FALKENBERG			
Borgen Hellerup	Ljungby	201.100	BM
Tullstugan	Falkenberg	104.931	RI
HALMSTAD			
Immanuelkyrkan	Halmstad	35.000	RI
Hulabäck	Halmstad	8.000	
Mostorps slott, vårdplan parken	Harplinge	50.000	BM
Strandlida Torpet	Onsjö	19.000	
Sperlingsholms Gods, gamla smedjan	Sperlingsholm	208.000	RI
LAHOLM			
Gammelgården	Hishult	19.800	
HYLTE			
Gässelia	Hylte	6.000	
SUMMA		1.727.769	

Information, bebyggelse

Industriminnesinventering, bok	328.087
Hallands byggnadsminnen, "Husesyn", bok	300.000
Världsarvsbok, Grimetons radiostation	150.000
Årsredogörelse 2005 "Förändringens vindar"	36.101
August Holmbergs byggnadsminnen – översättning	40.000
SUMMA	854.188

Information om kulturminnen och kulturmiljöer

Lindhov bronsmodell, Varberg	22.043
Vision Äskhult	25.000
SUMMA	47.043

Arkeologiska undersökningar

Under kalenderåret 2005 har bidrag till arkeologiska utredningar och undersökningar fördelats enligt nedanstående tabell. Beslutade 2005, utbetalas 2006.

Arkeologiskt kunskapsunderlag 2006	100.000
Assarp, gravar och röjningsrösen, Falkenberg	20.000
Stadsarkeologiskt GIS, arkeologiska lämningar, Laholm	31.000
Projektet Ösarp/Köpinge, Laholm 2006-2007	120.000
Bockstensprojektet, Varberg	80.000
Angryd landskapshistorisk undersökning, Varberg	20.000
SUMMA	371.000

Tore Artelius är arkeolog vid Riksantikvarieämbetet, UV Väst.

Hans Bergfast är 1:e antikvarie vid Länsstyrelsens kulturmiljöenhet.

Lena Berglund är arkeolog vid Länsstyrelsen.

Marianne Foghammar är biträdande länsantikvarie vid Länsstyrelsens kulturmiljöenhet.

Mats Folkesson är länsantikvarie och chef för Länsstyrelsens kulturmiljöenhet.

Bengt Johansson är fornvårdstekniker vid Skogsstyrelsen, Region Väst.

Jochen Kühne är fornvårdstekniker vid Länsstyrelsens kulturmiljöenhet.

Britta Nyström är etnolog och verksam i Äskhults by.

Bengt Spade är industrihistoriker med egen verksamhet.

Magnus Svensson är arkeolog vid Kulturmiljö Halland, Stiftelsen Hallands läns museer.

FÖRÄNDRINGENS VINDAR
LÄNSANTIKVARIENS ÅRSREDOGÖRELSE 2005

ISSN 1101-1084

LÄNSSTYRELSENS MEDDELANDESERIE 2006:10

COPYRIGHT LÄNSSTYRELSEN HALLAND OCH RESP FÖRFATTARE

REDAKTION HANS BERGFAST, MARIANNE FOGHAMMAR, MATS FOLKESSON

REDAKTÖR HANS HELANDER

GRAFISK FORM TECKNARGÅRDEN/WILLY LINDSTRÖM

BILDMATERIAL OM EJ ANNAT ANGES LÄNSSTYRELSENS KULTURMILJÖENHET

TRYCK ÅKESSONS TRYCKERIAKTIEBOLAG EMMABODA 2006

Omslag: Gravhögar vid Tönnersa i södra Halland. Foto: Bengt Johansson

Baksida: Nya besöksbyggnaden på Grimetons radiostation. Foto: Arne Persson

LÄNSSTYRELSEN
HALLANDS LÄN

TELEFON: 035-13 20 00. TELEFAX: 035-13 21 49

E-POST: LANSSTYRELSEN@N.LST.SE HEMSIDA: WWW.N.LST.SE

BESÖKSADRESS: SLOTTSGATAN 2, HALMSTAD

POSTADRESS: LÄNSSTYRELSEN HALLAND, 301 86 HALMSTAD